

[२०२२] 15 एस.सी.आर. ७३०

रिलायन्स इंडस्ट्रीज लि.

वि.

सिक्युरिटीज अँड एक्सचेंज बोर्ड ऑफ इंडिया आणि इतर

(फौजदारी अपील क्रमांक ११६७/ २०२२)

०५ ऑगस्ट, २०२२

[एन. व्ही. रमण, मुख्य न्यायमूर्ती, जे. के. माहेश्वरी आणि

हिमा कोहली, न्या. न्या. ]

कंपनी कायदा, १९५६ – कलम ७७ - सेबी ( SEBI म्हणजे - सिक्युरिटीज अँड एक्सचेंज बोर्ड ऑफ इंडिया म्हणजेच भारतीय रोखे आणि विनियम मंडळ ) माहिती जाहीर न करणे - सेबीला निष्पक्षपणे काम करण्याचे निर्देश -- आर आय एल आणि त्याच्या सहयोगी कंपन्या आणि त्याच्या संचालकांविरुद्धात सेबीकडे तक्रार दाखल करण्यात आली की त्यांनी आर आय एलचे १२ कोटी इक्विटी शेअर्स (अग्रहक्काचे भाग ) आर आय एलशी संबंधित कथित कंपन्यांना फसवणुकीने वाटप केले असल्याचा असल्याचा आरोप - दिनांक ०४.०२.२००५ रोजी तपास प्राधिकरणाने चौकशी अहवाल सादर केला. - सेबीने आपल्या प्रति-प्रतिज्ञापत्रात

वरील अहवाल अपूर्ण असल्याचे मान्य केले आणि या संदर्भात पुढील चौकशीची शिफारस -  
 सेबीने आर आय एल विरोधात फौजदारी कारवाई सुरू करणे या शक्यतेवर आपले मत  
 मांडण्यासाठी सन २००९ मध्ये निवृत्त न्यायाधीश यांच्याशी संपर्क साधला -

- निवृत्त न्यायाधीश आपले पहिले मत दिले ज्याने अपीलकर्त्याविरुद्ध कृती सुरू करण्याचा  
 आधार तयार केला गेला सेबीने आर आय एल ला पत्र पाठवून आरोप केला की, आर आय  
 एल ने संबंधित ३८ कंपन्यांकडून स्वतःचे शेअर्स खरेदी करण्यासाठी निधी दिला आहे आणि  
 ज्यामुळे कायद्याच्या कलम ७७ (२) चे उल्लंघन झाले आणि परिणामी सेबी नियम, १९९५  
 च्या नियम ३, ५ आणि ६ चे उल्लंघन झाले आहे - आर आय एल ने सेबीला पत्र पाठवून  
 कागदपत्रांच्या प्रतींची मागणी केली - सेबीने निवृत्त न्यायाधीशांच्या मताची प्रत सादर  
 करण्यास नकार दिला - दिनांक २९/९/२०११ रोजी आर आय एलने सेबीकडे सेटलमेंट अर्ज  
 दाखल केला - सेबीने दुसऱ्यांदा निवृत्त न्यायाधीशांचे मत मागवले ज्यांनी सेबीला चार्टर्ड  
 अकाउंटंट यांच्याशी सल्लामसलत करण्यासाठी परत पत्र लिहिले. - याची परिणती निवृत्त  
 न्यायाधीशांच्या दुसऱ्या मतात झाली - अपीलकर्त्याने सेटलमेंट अर्जाच्या संदर्भात अधिक  
 माहिती मागितली - सेबीने दस्तऐवज खुलासा करण्याची विनंती फेटाळली - अपीलकर्त्याने  
 उच्च न्यायालयात रिट याचिका दाखल केली जी फेटाळण्यात आली - सेबीने विशेष  
 न्यायाधीशांच्या न्यायालयात तक्रार दाखल केली - विशेष न्यायाधीशांनी ही तक्रार काल -

मर्यादेने प्रतिबंधित असल्याचे म्हणून फेटाळून लावली - सेबीने उच्च न्यायालयात फौजदारी पुनरीक्षण अर्ज दाखल केला - वरील प्रक्रियेत अपीलकर्त्याने दस्तऐवज मिळण्यासाठी अंतरिम अर्ज दाखल केला - उच्च न्यायालयाने सांगितले की अंतरिम अर्जावर मुख्य पुनरीक्षण अर्जासह सुनावणी होईल - अपिलावर, खालील निर्णय घेण्यात आला : माहिती न देता फौजदारी तक्रार दाखल करण्याची सेबीची कारवाई अपीलकर्त्याला आवश्यक अहवाल आणि इतर कागदपत्रे जारी करून स्वतःचा बचाव करण्याची पुरेशी संधी देणे हे अपीलकर्त्याच्या नैसर्गिक न्यायाच्या अधिकाराचे घोर उल्लंघन आहे - सेबीचा आक्षेप की कागदपत्रे उघड करण्याचा मुद्दा न्यायप्रविष्ट आहे कारण आधीच्या खटल्याच्या फेरीत उच्च न्यायालयाने त्यास परवानगी नाकारली होती, हे कायद्याच्या नजरेत टिकनार नाही - न्यायालयाचे पहिले मत निवृत्त न्यायाधीश याना पुरावा कायद्याच्या कलम १२९ अन्वये 'कायदेशीर विशेषाधिकार' मिळत नाही - दुसरे मत आणि चार्टर्ड अकाउंटंटचा अहवाल हे तथ्यशोधन प्रक्रियेचा एक सातत्य आहे दोष निश्चित करण्यासाठी सेबीने हाती घेतलेला प्रयत्न - कागदपत्रे निवडीचा सेबीचा प्रयत्न, निष्पक्ष खटल्याची वचनबद्धता मोडीत काढतो - प्रतिवादींना वरील नमूद कागदपत्रांची प्रत अपीलकर्त्यास सादर करण्याचे निर्देश देण्यात आले - सिक्युरिटीज आणि एक्सचेंज बोर्ड ऑफ इंडिया (सिक्युरिटीज मार्केटशी संबंधित फसव्या आणि अनुचित व्यापार पद्धतींना प्रतिबंध) नियम, १९९५ - नियमन ३, ५, ६ -

सिक्युरिटीज अँड एक्स्चेंज बोर्ड ऑफ इंडिया (चौकशी करून निर्णय अधिकाऱ्याकडून दंड ठोठावण्याची प्रक्रिया) नियम, १९९५ - नियम ४ - सेबी अधिग्रहण नियम - नियमन ११ (१) - सिक्युरिटीज अँड एक्स्चेंज बोर्ड भारत (सेटलमेंट प्रोसिडिंग्स) नियमन, २०१८ - नियमन १३ (२) (अ), २९ - सिक्युरिटीज अँड एक्स्चेंज बोर्ड ऑफ इंडिया (सिक्युरिटीज मार्केटशी संबंधित फसव्या आणि अनुचित व्यापार पद्धतींना प्रतिबंध) नियम, २००३.

नियामकाची भूमिका - निष्पक्षपणे काम करण्याचे कर्तव्य - सेबी एक नियामक आहे आणि पक्षकारांवर कार्यवाही करताना किंवा कोणतीही कारवाई सुरू करताना निष्पक्षपणे वागणे हे त्याचे कर्तव्य आहे - अर्धन्यायिक संस्था असल्याने सेबीचे घटनात्मक अधिकार कायद्याने विहित केलेल्या नियमांनुसार निष्पक्षपणे वागणे आहे - नियामकाची भूमिका तक्रार आणि पक्षकारांना निष्पक्षपणे हाताळणे आहे, आणि दोषी ठरवून शिक्षा व्हायलाच पाहिजे असा हट्ट नसावा - सार्वजनिक सहकार्य आणि आदर याच्या स्वरूपात निष्पक्षता दर्शविणे नियामकांचे मूलभूत कर्तव्य आहे - सेबीने निष्पक्षपणे कार्य करणे हे कर्तव्य नैसर्गिक न्यायाच्या तत्वांशी अविभाज्यपणे जोडलेले आहे, ज्यात एखाद्या पक्षाला स्वतःचा बचाव करण्याची पुरेशी संधी दिल्याशिवाय तपासाला दोषी ठरवले जाऊ शकत नाही.

सिद्धांत/तत्त्वे – नैसर्गिक न्यायाची तत्त्वे – चर्चा केली.

कंपनी कायदा – फौजदारी कारवाई – व्यावसायिक व्यवहारात फौजदारी कारवाई सुरू करणे – हे अत्यंत सावधगिरीने व्हायला हवे आणि त्यासाठी न्यायालयाने गेट कीपर म्हणून काम केले पाहिजे - मोठमोठ्या कंपन्यांवर तुच्छ फौजदारी कारवाई सुरू केल्यास दीर्घकाळात देशावर प्रतिकूल आर्थिक परिणाम होतील - अशी कारवाई करताना नियमकाने सावधगिरी बाळगणे आवश्यक आहे कृती पूर्वी प्रत्येक घटकाचे काळजीपूर्वक मोजमाप व तुलना आवश्यक आहे.

खटला – पारदर्शकता आणि निष्पक्ष सुनावणी - अपारदर्शकता केवळ पूर्वग्रह आणि पक्षपातीपणाचा प्रसार करते - अपारदर्शकता पारदर्शकतेच्या विरोधात आहे - कायद्याच्या राज्यावर आधारलेल्या देशात संस्थांनी लोकशाही तत्वांना चालना देणारी कार्यपद्धती अवलंबली पाहिजे – न्यायप्रक्रियेतील निष्पक्षता आणि पारदर्शकता ही तत्त्वे खुल्या न्यायाच्या तत्त्वांचा पाया आहेत.

पुरावा कायदा, १८७२ - कलम १२९ - खटला विशेषाधिकार - खटला चालविण्यासाठी सेबीने वापरलेल्या कायदेशीर मताला कायदेशीर विशेषाधिकार लागू होत नाही, कारण असे मत तपासाचा भाग आहे.

फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ - विलंबाची माफी – कलम ४७३ मध्ये स्पष्ट पणे नमूद करण्यात आले आहे की सीआरपीसीच्या ४६८ वर विहित केलेल्या कोणत्याही

मर्यादिकडे दुर्लक्ष केले जाऊ शकते जर हिताच्या दृष्टीने वैयक्तिक खटल्याची वस्तुस्थिती आणि परिस्थितीमध्ये पुरेसे कारण दिले गेले तर त्याकडे दुर्लक्ष केले जाऊ शकते - फौजदारी खटले सुरू करताना सार्वजनिक हिताचा समतोल साधण्याचा प्रयत्न करताना न्यायालयाला विवेकाधीन अधिकार देताना वैयक्तिक खटल्याच्या वैशिष्ट्यांपुरतीच तरतूद मर्यादित करण्यात आली आहे - न्यायालयाला दिलेला असा विवेकबुद्धी हा तत्त्वनिष्ठ अभ्यास असावा, ज्यामध्ये चित्रित केलेली तथ्ये आणि परिस्थिती अशा कृतीला योग्य ठरवतात - वरील तरतुदीचा हेतू असा आहे की एखाद्या विशिष्ट प्रकरणात न्यायालयाने विलंब माफ करावा की नाही, हा वस्तुस्थितीचा प्रश्न आहे आणि अनिर्बंध विवेकबुद्धीचा नाही.

सिद्धांत / तत्त्वे - चेरी निवड तत्त्व - निवडक प्रकटीकरण हे चेरी-निवडीसारखे आहे

फौजदारी कायदा - कायदेशीर सल्ला विशेषाधिकार आणि खटला विशेषाधिकार यांच्यातील फरक - चर्चा

अपील मंजूर करत न्यायालयाने खालील प्रमाणे निर्णय दिला

: १.१ सेबी एक नियामक आहे आणि पक्षकारांवर कारवाई करताना किंवा कोणतीही कारवाई सुरू करताना निष्पक्षपणे वागणे त्याचे कर्तव्य आहे. अर्धन्यायिक संस्था असल्याने घटनात्मक आदेश सेबीने कायद्याने ठरवून दिलेल्या नियमांनुसार निष्पक्षपणे काम करणे

आवश्यक आहे. नियामकाची भूमिका तक्रार आणि पक्षकारांना निष्पक्षपणे हाताळणे आहे आणि शिक्षा मिळविण्यासाठी कायद्याच्या राज्याची पायमल्ली करणे नाही. सार्वजनिक सहकार्य आणि आदर याच्या रूपात निष्पक्षता दर्शविणे हे नियामकांचे मूलभूत कर्तव्य आहे.

[परिच्छेद ४२] [७५१-सी-डी]

१.२ सेबीने निष्पक्षपणे काम करण्याचे कर्तव्य, अविभाज्यपणे जोडलेले आहे नैसर्गिक न्यायाची तत्त्वे, ज्यात स्वतःचा बचाव करण्यासाठी पुरेशी संधी न देता दोष दिला जात नाही

[परिच्छेद ४३] [७५१-डी-ई]

२. याचिकाकर्त्याने ताकानो प्रकरणात या न्यायालयाने घालून दिलेले गुणोत्तर कागदोपत्री खुलासा मागण्यासाठी वापरले आहे. दुसरीकडे, प्रतिवादींनी सध्याचे प्रकरण हे भारतीय प्रतिभूति आणि विनिमय मंडळ (सिक्युरिटीजशी संबंधित फसव्या आणि अनुचित व्यापार पद्धतींना प्रतिबंध) बाजार नियम, २००३ अंतर्गत सेबीकडून चौकशीदरम्यान मागितले जात असलेल्या खुलाशाचे नाही, असे नमूद करून सध्याचे प्रकरण वेगळे करण्याचा प्रयत्न केला आहे ताकानो प्रकरण उपरोक्त नियमांनुसार देण्यात आले आहे हे न्यायालय प्रतिवादींशी सहमत असले तरी, न्यायालयाचे असे मत होते की या न्यायालयाचा युक्तिवाद सेबीच्या वतीने खुलासा करण्याच्या सामान्य दायित्वाचा संदर्भ देते . या न्यायालयाने ताकानो प्रकरणात असे म्हटले आहे की माहिती उघड करण्याचे तीन मूलभूत हेतू

(१) विश्वासार्हता म्हणजेच, न्यायालय आपले कार्य अचूकपणे पार पाडण्यास सक्षम असेल जेव्हा दोन्ही पक्षांना माहितीमध्ये प्रवेश असेल आणि युक्तिवाद आणि प्रतिवाद सोडविण्याची संधी असेल; (ii) निष्पक्ष सुनावणी, म्हणजेच यामुळे पक्षकारांना कार्यवाहीत प्रभावीपणे भाग घेता येईल; आणि (iii) पारदर्शकता आणि उत्तरदायित्व, म्हणजेच तपास यंत्रणांना पारदर्शकतेने जबाबदार धरले जाते अपारदर्शकतेने नव्हे [परिच्छेद ४४] [७५२-बी-ई]

3. अपीलकर्त्याची ही कारवाई १९९४ सालची आहे आणि बोगद्याच्या शेवटी कोणताही प्रकाश नसताना जवळजवळ तीन दशके उलटून गेली आहेत. सेबीने २००५ मध्ये सादर केलेला तपास अहवाल या कथित गुन्ह्याबाबत अपूर्ण होता. कलम ७७ कंपनी अधिनियम, १९५६ या अन्वये खटला चालविण्यासाठी काहीच आढळले नसल्याने भारत सरकारच्या कॉर्पोरेट अफेअर्स मंत्र्यांनी हे प्रकरण बंद करण्याची शिफारस करणारे पत्रही काढले आहे. या पार्श्वभूमीवर, आवश्यक अहवाल आणि इतर कागदपत्रे प्रसिद्ध करून, आणि अपीलकर्त्याला स्वतःचा बचाव करण्याची पुरेशी संधी न देता फौजदारी तक्रार दाखल करण्याच्या सेबीच्या कृतीचे या न्यायालयाला कौतुक करता येणार नाही. अपीलकर्त्याच्या नैसर्गिक न्यायाच्या हे अधिकाराचे घोर उल्लंघन आहे . [परिच्छेद ४५] [७६४-बी-डी]

४. भारताची भूमिका इंग्लंडपेक्षा वेगळी दिसते. पुरावा कायद्याच्या कलम १२६ ते १२९ मध्ये विरोधात्मक आणि अन्वेषणात्मक खटल्यांमध्ये कोणताही फरक केला जात नाही आणि विशेषाधिकार सर्वत्र लागू आहे. हा पैलू महत्त्वाचा आहे, कारण तो भारतातील मोठ्या प्रमाणात वकिली व्यवसायाच्या पाय आहे. हे न्यायालय या संदर्भात कोणतेही मत व्यक्त करू इच्छित नाही कारण हाताशी असलेले प्रकरण वेगळे आहे आणि खालील कारणांमुळे असा मुद्दा उद्भवत नाही:

१. सेबीनेच मान्य केल्याप्रमाणे चौकशी अहवाल अपूर्ण होता.
२. सेबीने हा विषय तज्ज्ञांकडे पाठवण्याऐवजी स्वतःहून पुढील तपासाची प्रक्रिया हाती घेतली असती, जी करण्यात आली नाही.
३. निवृत्त न्यायमूर्ती बी. एन. श्रीकृष्ण यांच्या पहिल्या मतामुळेच सेबीने अखेर पुढील पावले उचलली.
४. निवृत्त न्यायमूर्ती बी. एन. श्रीकृष्ण यांचे पहिले मत हा तपास आणि त्याच्याशी निगडित कागदपत्रांचा एक भाग आहे.
५. शिवाय, काही कागदपत्रे येथे अपीलकर्त्यास आधीच उघड केली गेली आहेत.
५. या प्रकरणातील सोपी चाचणी म्हणजे सेबीने केवळ तपास अहवालाच्या आधारे खटला सुरू केला आहे की नाही. याचे उत्तर सेबीने स्वतःच्या उत्तरात, 'नाही' असे दिले आहे, ज्यात म्हटले

आहे की, चौकशी अहवाल अपूर्ण होता आणि म्हणूनच तज्ञांकडून व्यवहारांची अधिक छाननी मागविण्यात आली होती. असे असले तरी, पुढील अहवाल आणि मते, कोणाकडूनही, ती कोणाकडूनही असोत, केवळ तपासाचा विस्तार आहेत जेणेकरून त्याचा नियामक म्हणून सेबीला वस्तुस्थिती जाणून घेण्यास आणि खटला चालविण्यासाठी किंवा इतर कोणत्याही निष्कर्षपर्यंत पोहोचण्यास मदत होईल.

६. हे न्यायालय सेबीच्या वरिष्ठ वकिलांच्या युक्तिवादाशी सहमत नाही की निवृत्त न्यायाधीशांचे पहिले मत पुराव्याच्या कलम १२९ अंतर्गत 'कायदेशीर विशेषाधिकार' अंतर्गत समाविष्ट आहे निवृत्त न्यायमूर्तींचे दुसरे मत आणि चार्टर्ड अकाउंटंटचा अहवाल याबाबतही असेच आहे, जे सेबीने हाती घेतलेल्या तथ्यशोधक प्रक्रियेचा एक भाग आहे जे दोष निश्चित करण्यासाठीच आहे . [परिच्छेद ५५] [७५७-एफ-एच]

७. सेबीच्या वरिष्ठ वकिलांनी निदर्शनास आणून दिले आहे की सध्याची कार्यवाही फौजदारी न्यायालयासमोर झाली आहे, ज्यामध्ये प्रक्रिया सीआरपीसीच्या तरतुदीनुसार काटेकोरपणे असणे आवश्यक आहे. ते म्हणतात की कलम २०७ आणि २०८ सीआरपीसी अंतर्गत दस्तऐवज उघड करणे हा टप्पा दंडाधिकारी यांनी दखल घेतल्यानंतर आहे. वर नमूद केलेल्या या प्रकरणातील वस्तुस्थिती आणि परिस्थिती लक्षात घेता सीआरपीसीच्या दृष्टीने अशी विनंती पूर्वपरिपक्व असल्याने या टप्प्यावर कोणतीही कागदपत्रे उघड करण्याची गरज नाही, असा सेबीने केलेला बचाव कायम ठेवता येणार नाही, असे सर्वोच्च न्यायालयाचे ठाम मत आहे . [परिच्छेद ५६] [७५७-एच; ७५८-

E]

८. या प्रकरणाचा आणखी एक चिंताजनक पैलू समोर येतो तो म्हणजे सेबीने कागदपत्रे भलं देताना त्यांची निवड करण्याचा केलेला प्रयत्न. निवृत्त न्यायमूर्तींच्या मताचे काही अंश अपीलकर्त्यासमोर उघड करण्यात आल्याने वाद निर्माण झाला आहे. अपीलकर्त्याचा असा आरोप आहे की जे भाग उघड केले गेले आहेत, ते फसव्या वृत्तीने अपीलकर्त्यांच्या दोषाकडे लक्ष वेधतात, परंतु सेबी त्यास निर्दोष ठरविणारी माहिती उघड करण्यास नकार देत आहे. सेबीकडून अशा प्रकारे चेरी निवड केल्याने, त्याची निष्पक्ष खटल्याची बांधिलकी चव्हाट्यावर येते. या प्रकरणात सेबी कागदपत्रांच्या काही भागांवर विशेषाधिकाराचा दावा करत नाही आणि त्याचवेळी काही भाग उघड करण्यास तयार होत नाही . अशा निवडक खुलाशाला कायद्याने ग्राह्य धरता येणार नाही कारण ते स्पष्टपणे चेरी-निवडीसारखे आहे. [पारस ५७ व ५८] [७५८-एफ-जी; ७५९-सी]

९. प्रस्तुत अपीलास न्यायालय अनुमती देते आणि प्रतिवादींना खालील कागदपत्रांची प्रत त्वरित अपीलकर्त्यास सादर करण्याचे आदेश येथे देते :

(१) निवृत्त न्यायमूर्ती बी. एन. श्रीकृष्ण यांचे पहिले मत

(२) वाय.एच. मालेगम यांचा अहवाल

(३) न्यायमूर्ती (निवृत्त) बी. एन. श्रीकृष्ण यांचे दुसरे मत

स्टेट बँक ऑफ पटियाला विरुद्ध एस्के शर्मा (१९९६) ३ एस सी सी ३६४ : [१९९६] ३ एस सीआर ९७२; टी. ताकानो वि. सिक्युरिटीज अँड एक्स्चेंज बोर्ड ऑफ इंडिया २०२२ एस सी सी ऑनलाइन एस सी २०२२ (३) स्केल ५८५; एस. पी. वेलुमणी विरुद्ध अरापोर इयाक्कम २०२२ एस सी सी ऑनलाइन एस सी ६६३ - यावर अवलंबून आहे.

श्री रिक्हर्स डिस्ट्रिक्ट कौन्सिल व इतर (प्रतिवादी) वि. बँक ऑफ इंग्लंडचे गव्हर्नर अँड कंपनी (अपीलकर्ते) [२००४] यूकेएचएल ४८; रे के (अर्भक) [१९६५] एसी; रे ई (एस.ए.) (एक अल्पवयीन) (वॉर्डशिप : कोर्टाचे कर्तव्य) [१९८४] १ डब्ल्यूएलआर १५६; निया आर्टेरिया मेरिटाइम कंपनी लिमिटेड वि. अटलांटिक आणि ग्रेट लेक्स स्टीमशिप कॉर्पोरेशन [१९८१] कॉम एलआर १३८ येथे १३९ - संदर्भ

केस लॉ संदर्भ

[१९९६] ३ एस सीआर ९७२ पैरा ४३ वर भिस्त आहे

२०२२ (३) स्केल ५८५ पैरा २१ वर भिस्त आहे

**फौजदारी अपील अधिकारक्षेत्र: फौजदारी अपील क्र. २०२२ / 1167.**

फौजदारी अंतरिम अर्ज क्र.१९४५ /२०२० मधील क्रिमिनल रिव्हिजन अॅप्लिकेशन नंबर २०९ / २०२१ मधील मुंबई येथील न्यायपालिका मुंबई येथील उच्च न्यायालयाच्या दिनांक २८.०३.२०२२ च्या निर्णय व आदेशावरून

हरीश एन. साळवे, के. व्ही. विश्वनाथन, अमित देसाई, वरिष्ठ अॅड. आर. शशिप्रभू, रोहन शहा, राघव शंकर, अमेय नबर, गोपालकृष्ण शेनॉय, दृष्टी आर. विष्णू शर्मा ए. एस. वेंकटरमण, अपीलकर्त्याचे वकील

दातार, वरिष्ठ वकील , सूरज चौधरी, धवल मेहरोत्रा, मेसर्स के अशर अँड कंपनीतर्फे सुधांशु सिक्का, प्रतिवादींसाठी वकील

न्यायालयाचा निर्णय यांच्याद्वारे देण्यात आला.

एन व्ही रमना, सरन्यायाधीश

1.परवानगी मंजूर.

2. फौजदारी पुनरीक्षण अर्ज क्रमांक २०९ / २०२० च्या फौजदारी अंतरिम अर्ज क्रमांक 1945 / २०२१ मध्ये मुंबई उच्च न्यायालयाने २८.०३ .२०२२ रोजी दिलेल्या आक्षेपित आदेशाविरोधात हे अपील दाखल करण्यात आले आहे.

३. या अपिलाचा निपटारा करण्यासाठी आवश्यक असलेली थोडक्यात तथ्ये अशी आहेत की श्री एस. गुरुमूर्ती यांनी २१.०१.२००२ रोजी रिलायन्स इंडस्ट्रीज लिमिटेड [थोडक्यात 'आर आय एल'), त्याच्या सहयोगी कंपन्या आणि त्याच्या संचालकांविरुद्ध सिव्क्युरिटीज अँड एक्स्चेंज बोर्ड ऑफ इंडियाकडे (थोडक्यात 'सेबी') कडे तक्रार दाखल केली होती, ज्यात आरोप करण्यात आला होता की त्यांनी आर आय एलचे १२ कोटी इक्विटी शेअर्स आर आय एलच्या प्रवर्तकांशी संबंधित असलेल्या संस्थांना फसवणुकीने वाटप केले होते. कंपनी आणि त्याच्या संचालकांनी कंपनी कायदा १९५६ च्या कलम ७७ चे उल्लंघन केल्याचा आरोप करण्यात आला होता. वरील तक्रारीच्या आधारे सेबीने वरील तक्रारीची चौकशी करण्यासाठी एका तपास अधिकाऱ्याची नेमणूक केली. त्यानुसार संबंधित तपास अधिकाऱ्याने ०४.०२.२००५ रोजी अहवाल सादर केला.

४. हे लक्षात घेणे आवश्यक आहे की सेबीने वरील पत्रासंदर्भात कोणतीही कारवाई न करण्याचा निर्णय घेतला. सेबीच्या विधी व्यवहार विभागाने १७/५/२००६ रोजी एक टिपणी तयार केली होती, ज्यामध्ये असे नमूद केले गेले होते की अहवालात आर आय एल ने कोणत्याही कायदेशीर तरतुदीचे विशिष्ट उल्लंघन केलेले नाही. मात्र, आर आय एलविरोधात योग्य फौजदारी कारवाई सुरू करण्याच्या शक्यतेबाबत बाह्य तज्ज्ञांचे मत आवश्यक असल्याचे या टिपणीत नमूद करण्यात आले होते. या संदर्भात या न्यायालयाचे निवृत्त

न्यायमूर्ती (निवृत्त) बी. एन. श्रीकृष्ण यांच्याशी सेबीने संपर्क साधला होता. विद्वान निवृत्त न्यायाधीशांनी आपले पहिले मत सेबीला दिल्याचे सांगितले जाते, जे सेबीने काही अंशी येथे अपीलकर्त्यास उघड केले होते.

5. दिनांक १६/४/२०१० रोजी, सेबीने आर आय एल ला पत्र पाठवून आरोप केला की आर आय एलने 38 संबंधित संस्थांद्वारे स्वतःचे शेअर्स खरेदी करण्यासाठी निधी दिला आहे आणि त्याद्वारे कंपनी अधिनियम, १९५६ च्या कलम ७७ (२) चे उल्लंघन केले आहे आणि परिणामी सिक्युरिटीज अँड एक्स्चेंज बोर्ड ऑफ इंडिया (भारतीय प्रतिभूती आणि विनियम मंडळ ) (सिक्युरिटीज बाजाराशी संबंधित फसव्या आणि अनुचित व्यापार पद्धतींना प्रतिबंध) अधिनियम १९९५, नियम क्रमांक ३, ५ आणि ६ चे उल्लंघन केले आहे. आर आय एल ने सेबीला अनेक पत्रे पाठवून कागदपत्रांच्या प्रतिची मागणी केली आणि इतर गोष्टींसह सादर केले की कंपनी कायदा, १९५६ च्या कलम ७७ च्या उल्लंघनाशी संबंधित मुद्द्याची कॉर्पोरेट व्यवहार मंत्रालयाने तपासणी केली होती ज्याने असा निष्कर्ष काढला होता की हा व्यवहार लागू कायद्याच्या अनुषंगाने आहे.

6. मग अशा परिस्थितीत, सेबीच्या अभिनिर्णय अधिकाऱ्याने आर आय एलच्या प्रवर्तकांना सेबी टेक-ओव्हर रेग्युलेशनच्या नियम 11 (1) चे उल्लंघन केल्याचा ठपका ठेवत सिक्युरिटीज अँड एक्स्चेंज बोर्ड ऑफ इंडिया (चौकशी करण्याची प्रक्रिया आणि निर्णय अधिकाऱ्याद्वारे

दंड आकारण्याची प्रक्रिया) अधीनियम, १९९५ च्या नियम 4 अंतर्गत कारणे दाखवा नोटीस बजावली.

७. कॉर्पोरेट अफेअर्स मंत्रालयाने १८.७.२०११ रोजी एक कार्यालयीन ज्ञापन जारी केले होते ज्यात कंपनी अधिनियम, १९५६ च्या कलम ७७ मधील तरतुदी आकर्षित झाल्या नसल्याचे नमूद करण्यात आले होते.

८. जेव्हा हे प्रकरण असे उभे ठाकले तेव्हा २९.०९.२०११ रोजी आर आय एल ने आपल्या अधिकारांचा पूर्वग्रह न बाळगता सेबीकडे सेटलमेंट (तडजोड) अर्ज दाखल केला, जेणेकरून बऱ्याच वर्षांपूर्वी घडलेल्या वरील प्रकरणावर पडदा पडेल.

९. अशा परिस्थितीत, सेबीने २३/४/२०१४ रोजी एक पत्र जारी केले, ज्यात अपीलकर्त्याने मागविलेल्या कागदपत्रांच्या विनंतीला खालील प्रकारे उत्तर दिले:

या पत्राच्या परिच्छेद ५ (अ) ते (ड) मध्ये मागविण्यात आलेल्या कागदपत्रे/माहिती संदर्भात सेबीचे उत्तर पुढीलप्रमाणे आहे.

१. विनंती ५ (अ) : सर्वोच्च न्यायालयाच्या निवृत्त न्यायमूर्तीकडून ११ जून २००९ रोजी सेबीला प्राप्त झालेल्या मताची प्रत विशेषाधिकार प्राप्त व गोपनीय स्वरूपाची असल्याने ती देता येणार नाही.

२. विनंती ५ (ब) : सेबीने माननीय निवृत्त न्यायाधीशांना मत जाणून घेण्यासाठी दिलेल्या मतासाठी खटल्याची प्रत जोडलेली आहे.

३. विनंती ५ (क) : कॉर्पोरेट व्यवहार मंत्रालयाच्या ७ फेब्रुवारी २०१२ च्या पत्राची आणि १ सप्टेंबर २०११ च्या पत्राची प्रत १८ जुलै २०११ रोजी जोडण्यात आली आहे.

४. विनंती ५ (ड) : सेबीच्या विधी विभागाच्या ६ एप्रिल २००६, ११ जून २००९ आणि २५ ऑगस्ट २०१० रोजीच्या संबंधित मताची/ मतांची प्रत जोडण्यात आली आहे.

१०. सन २०१७ - १८ मध्ये सेबीने या मुद्द्याची फेरतपासणी करण्याचा निर्णय घेतला आणि त्यानुसार दुसऱ्यांदा न्यायमूर्ती (निवृत्त) बी. एन. श्रीकृष्ण यांचा सल्ला घेतला. न्यायमूर्ती (निवृत्त) बी. एन. श्रीकृष्ण यांनी २६.०७.२०१७ रोजी सेबीला लिहिलेल्या पत्रात खालील प्रमाणे लिहिले आहे.

या प्रकरणाचे महत्त्व लक्षात घेता या प्रकरणात एखाद्या ज्येष्ठ व्यक्तीचा सल्ला घ्यावा, असे माझे मत आहे. मी सेबीला वाय.एच. मालेगम, चार्टर्ड अकाउंटंट, यांच्याशी संपर्क साधण्याचा सल्ला देईन ज्यांचा या प्रकरणी सल्ला घेतला जाऊ शकतो. ते उच्च पदस्थ आणि मोठ्या प्रतिष्ठेचे व्यक्ती आहेत. माझ्या मते, आरयूपीएल आणि आरपीटीएलला हस्तांतरित

केलेले पैसे प्रकल्प अनामत आणि इतर शुल्कांसाठी होते की केवळ राउंड ट्रिपिंग साठी ( गोल चक्र ) होते याबद्दल आम्हाला सल्ला देण्यासाठी ते सर्वात योग्य व्यक्ती असतील.

आपण एखाद्या ज्येष्ठ व्यक्तीला त्यांना भेटण्यासाठी नियुक्त करू शकता आणि त्यांच्याशी वस्तुस्थितीवर चर्चा करू शकता आणि मग ते या प्रकरणात एक मत मांडू शकतील आणि आपल्याला अहवाल देऊ शकतील. मालेगम यांचा अहवाल प्राप्त झाल्यानंतर तुम्ही माझ्याशी याबाबत अधिक चर्चा करू शकता.

११. चार्टर्ड अकाउंटंट वाय. एच. मालेगम यांनी आर आय एल आणि इतर विविध कंपन्यांच्या नोंदी तपासल्या आणि आपला अहवाल सेबीला सादर केला.

१२. श्री. वाय. एच. मालेगम यांच्या अहवालाच्या आधारे विद्वान निवृत्त न्यायमूर्तीकडून दुसऱ्यांदा मत मागविण्यात आले.

१३. दिनांक २१/१/२०१९ रोजी, अपीलकर्त्याने सेबीला पत्र पाठवून खालील पद्धतीने प्रलंबित सेटलमेंट अर्जाच्या संदर्भात अधिक माहिती मागितली:

त्यानुसार आम्ही सेबीला विनंती करतो की, या विषयाच्या सेटलमेंट ( तडजोड ) संदर्भात आम्हाला खालील गोष्टींची तपासणी आणि प्रती उपलब्ध करून द्या.

(अ) सेबीने गोळा केलेले पुढील सर्व सामुग्री ;

(ब) पुढील अंतर्गत अहवाल व नोंद;

(क) श्री वाय. एच. मालेगम यांच्या अहवालासह बाह्य तज्ञांचे अहवाल, ज्याला समितीने प्राप्त झाल्याची पुष्टी केली;

(ड) सेबीने मिळवलेले मत आणि मतांसाठी आणखी कोणतेही प्रकरण.

१४. उत्तरात सेबीने खालील पद्धतीने कागदपत्रे जाहीर करण्याची विनंती फेटाळून लावली.

'या अहवालासाठी तुम्ही केलेल्या विनंतीसंदर्भात हे लक्षात घेतले पाहिजे की, असा कोणताही अहवाल किंवा इतर साहित्य विचारले जात नाही, ते प्रलंबित तडजोडीच्या प्रक्रियेचा भाग बनवले जात नाही. याव्यतिरिक्त, आपले लक्ष सेबी (सेटलमेंट प्रोसिडिंग्स) नियम, २०१८ च्या नियम १३ (२) (ए) कडे वेधले गेले आहे, जे खालीलप्रमाणे आहे:

(अ) अर्जदाराच्या ताब्यात असलेल्या किंवा अर्जदाराने मिळविलेल्या कथित डिफॉल्टशी संबंधित माहिती, कागदपत्रे इ. मागवणे; स्पष्टीकरण – या नियमावलीतील कोणतीही गोष्ट अर्जदाराला बोर्डाकडून माहिती मागविण्याचा अधिकार प्रदान करणार नाही किंवा तडजोड प्रक्रियेत त्यावर अवलंबून राहण्याच्या हेतूने, मंडळाला इतर कोणत्याही व्यक्तीकडून, माहिती

मागविण्याची आवश्यकता नाही किंवा अर्जदारांना आधीच विल्हेवाट न लावलेली माहिती सादर करण्याची परवानगी देण्याची बोर्डाला विनंती करता येणार नाही. अर्ज करताना ज्या अर्जदाराला माहिती होती किंवा कसून चौकशी केल्यावर कोणती माहिती अर्जदाराला कळू शकते (दुर्वाच्य )

या पार्श्वभूमीवर या अहवालाची व इतर साहित्याची विनंती मान्य करण्यात आलेली नाही, असे कळविण्याचे निर्देश मला देण्यात आले आहेत.

१५. सेबीच्या वरील पत्रामुळे व्यथित झालेल्या अपीलकर्त्याने त्यास मुंबई उच्च न्यायालयात रिट पिटीशन नंबर ३०० /२०१९ (दाखल) मध्ये आव्हान दिले. उच्च न्यायालयाने दिनांक ४/२/२०१९ च्या आदेशान्वये वरील याचिका फेटाळून लावली. सेबीने येथे अपीलकर्त्याने दाखल केलेला पुरवणी अर्जही फेटाळून लावला हे लक्षात घेणे योग्य ठरणार नाही.

१६. दिनांक १६/७/२०२० रोजी सेबीने सेबीच्या विशेष न्यायाधीश, मुंबई यांच्या न्यायालयात तक्रार दाखल केली आणि खालील प्रमाणे प्रार्थना केली.

"(अ) या माननीय न्यायालयाने मेहेरबान होऊन कलम २४ (१) आणि कलम २७, सेबी अधिनियम १९९२ च्या, २००२ च्या, सुधारित कायद्यान्वये दंडनीय असलेल्या, निरंतर गुन्ह्यांसाठी आणि सेबी (पी एफ यू टी पी) च्या आधीनियम १९९५ च्या नियम ३,५ आणि ६,

आणि सेबी (एस ए ए एस टी) १९९७ च्या नियम ११, यांचे उल्लंघन केल्या कारणास्तव आरोपींविरुद्ध कृपया आदेशीका जारी करावी.

(ब) ह्या माननीय न्यायालयाने मेहेरबान होऊन कंपनी अधिनियम, १९५६ च्या कलम ७७

(२) आणि ७७ अ सह कलम ५५ अ अन्वये दंडनीय गुन्ह्यांसाठी आरोपींविरुद्ध आदेशीका कृपया जारी करावी.

१७. ३०/९/२०२० रोजी सेबीच्या विशेष न्यायालयाने सेबीने दाखल केलेली तक्रार मर्यादेने प्रतिबंधित म्हणून फेटाळून लावली.

वरील आदेशाला सेबीने फौजदारी पुनरीक्षण अर्ज क्रमांक २०९/२०२० अन्वये मुंबई उच्च न्यायालयात आव्हान दिले. वरील कार्यवाहीमध्ये, अपीलकर्त्याने आय ए क्रमांक 1945 / २०२१ अन्वये अर्ज दाखल केला, ज्यात त्यांनी खालील कागदपत्रांची मागणी केली:

(१) चार्टर्ड अकाउंटंट श्री. वाय. एच. मालेगम यांचा अहवाल.

(ii) माननीय न्यायमूर्ती (निवृत्त) बी. एन. श्रीकृष्ण यांचे पुढील लेखी मत मिळविण्यासाठी सेबीने तयार केलेल्या मतासाठीचे संक्षिप्त प्रकरण / प्रकरण.

(iii) माननीय न्यायमूर्ती (निवृत्त) बी. एन. श्रीकृष्ण यांनी जारी केलेले सुधारित लेखी मत.

१९. उच्च न्यायालयाने वरील अर्जावरील युक्तिवाद मोठ्या प्रमाणात ऐकल्यानंतर २८.०३ .२०२२ रोजी खालील पद्धतीने आदेश दिला:

5. या टप्प्यावर, अंतरिम अर्जात मागितलेल्या प्रार्थनेचा मुख्य पुनरीक्षण अर्जावर सुनावणी केल्याशिवाय विचार केला जाऊ शकत नाही. हे लक्षात घेणे योग्य आहे की उत्तरवादी क्रमांक १ - सेबी म्हणजेच पुनरीक्षण अर्जातील मूळ अर्जदाराने उपरोक्त पुनरीक्षण अर्ज दाखल केला आहे ज्यात सेबी च्या विशेष न्यायाधीश, शहर दिवाणी आणि सत्र न्यायालय, ग्रेटर मुंबई यांनी ३० सप्टेंबर २०२० रोजी दिलेला आक्षेपार्ह आदेश रद्द करण्याची मागणी केली आहे. ज्याद्वारे विद्वान न्यायाधीशांनी किरकोळ अर्ज ( तक्रार ) क्रमांक ६८६ / २०२० हा फेटाळून लावला की तो केवळ मुदत - मर्यादेने ( लिमिटेशन ) प्रतिबंधित आहे. त्यामुळे सेबीने दाखल केलेल्या तक्रारीवर मर्यादेने बंदी घालण्यात आली की नाही असा प्रश्न पुनरीक्षण अर्जात उपस्थित होत आहे.

६. वर नमूद केलेल्या गोष्टी लक्षात घेता, अंतरिम अर्जावर पुढील तारखेला मुख्य पुनरीक्षण अर्जासह सुनावणी घ्यावी लागेल. उपरोक्त अंतरिम अर्जातील पक्षकारांचे सर्व युक्तिवाद खुले ठेवण्यात आले आहेत, ज्यात ग्राह्यतेच्या प्रश्नाचाही समावेश आहे, असे स्पष्ट करण्यात आले आहे.

२०. वरील आदेशामुळे व्यथित झालेल्या अपीलकर्ता आर आय एलने सध्याचे अपील दाखल केले आहे.

२१. याचिकाकर्त्याच्या वतीने ज्येष्ठ वकील हरीश साळवे यांनी खालील प्रमाणे युक्तिवाद केला:

१. सध्याच्या अपीलाच्या ग्राह्यतेला दिलेले आव्हान चुकीचे आहे. कागदपत्रांची मागणी करण्यासाठी दाखल करण्यात आलेल्या अंतरिम अर्जावर उच्च न्यायालयात सविस्तर युक्तिवाद करण्यात आला, त्यावर अखेर विचार झाला नाही.

२. सेबी, एक नियामक म्हणून, अनुच्छेद २१ नुसार कागदपत्रे उघड करणे त्यांचे कर्तव्य आहे. हा घटनात्मक आदेश या न्यायालयाने स्वीकारला आहे आणि टी. ताकानो विरुद्ध सेबीकडे लागू करण्यात आला आहे. सिक्युरिटीज अँड एक्स्चेंज बोर्ड ऑफ इंडिया, २०२२ एस सी सी ऑनलाइन एस सी २१०

३. सेबी खटल्याच्या विशेषाधिकाराचा दावा करू शकत नाही कारण कार्यवाही प्रतिकूल स्वरूपाची नाही.

४. निवृत्त न्यायमूर्ती बी. एन. श्रीकृष्ण यांनी मताचे निवडक अंश जाहीर करणे म्हणजे सेबीने केलेली निवड आहे, ज्याला परवानगी देता येणार नाही. निष्पक्ष खटला चालविण्यासाठी आरोपीला संपूर्ण कागदपत्रांचा अधिकार आहे.

५. अहवालातील काही अंश उघड करण्याची सेबीची कारवाई स्पष्टपणे सेबीने दावा केलेल्या खटल्याच्या विशेषाधिकाराला माफ करण्यासारखे आहे.

२२. उत्तरवादी यांच्या वतीने ज्येष्ठ वकील अरविंद दातार यांनी खालील युक्तिवाद केला:

i . या तारखेपर्यंत कोणतीही फौजदारी तक्रार प्रलंबित नसल्याने सध्याचे अपील ग्राह्य धरले जात नाही. अपीलकर्ता मर्यादेच्या कारणास्तव तक्रार फेटाळण्याविरुद्ध फौजदारी पुनरावलोकनात कागदपत्रे मागू शकत नाही.

ii. उच्च न्यायालयासमोरील मुद्दा मर्यादेच्या ( लिमिटेशन) मुद्द्यापुरता मर्यादित होता आणि कागदपत्रे मागण्यासाठी कार्यवाही वाढविण्याचा आरोपींचा प्रयत्न ग्राह्य धरला जाऊ शकत नाही.

iii. हा आदेश केवळ स्थगन आदेश होता ज्यामुळे आरोपींच्या कोणत्याही अधिकारांवर परिणाम झालेला नाही. त्यामुळे अशा स्थगन आदेशाविरोधात अपील ग्राह्य धरले जात नाही.

iv. टी. ताकानो वि. सिक्युरिटीज अँड एक्स्चेंज बोर्ड ऑफ इंडिया, २०२२ एस सी सी ऑनलाइन एस सी 210, मध्ये नमूद केलेला कायदा सध्याच्या प्रकरणात लागू नाही कारण ते वेगवेगळ्या नियमां अंतर्गत तपासाच्या संदर्भात सादर केले गेले होते.

v. मुदतपूर्व टप्प्यात कागदपत्रांची मागणी केली जात आहे. कनिष्ठ न्यायालयाने दखल घेतल्यास आरोपीला सीआरपीसीच्या कलम २०७ नुसार कागदपत्रे मिळतील. कलम २०७ सीआरपीसीच्या कक्षेबाहेर कागदपत्रे मागण्याचा कोणताही प्रयत्न स्वीकारला जाऊ शकत नाही.

vi. निवृत्त न्यायाधीशांचे मत आणि चार्टर्ड अकाउंटंटचा अहवाल भारतीय पुरावा कायद्याच्या अनुषंगाने खटल्याच्या विशेषाधिकाराचा भाग म्हणून स्पष्टपणे समाविष्ट आहे. अशी मते एखाद्या पक्षाच्या उघड करण्याचा विषय असू शकत नाहीत.

23. पक्षकारांचे सविस्तर म्हणणे ऐकून घेतल्यानंतर आणि नोंदीचा अभ्यास केल्यावर खालील वाद प्रश्न विचारार्थ उभे राहतात.

### **वाद प्रश्न १**

२४. सर्वप्रथम उत्तरवादी यांच्या वतीने बाजू मांडणारे ज्येष्ठ वकील श्री. दातार यांनी सध्याच्या अपिलाच्या ग्राह्यतेला दोन कारणांवरून आव्हान दिले आहे: (1) हा आदेश निव्वळ

स्थगन आदेश आहे ज्याच्या विरोधात या न्यायालयाने आपल्या विवेकाधीन अधिकारक्षेत्राचा वापर करू नये; (२) कागदपत्रे उघड करण्याची मागणी करण्यासाठी कोणतीही फौजदारी तक्रार अस्तित्वात नाही आणि कनिष्ठ न्यायालयाने विलंबाच्या कारणास्तव सेबीची तक्रार यापूर्वीच फेटाळून लावली आहे. याउलट अर्जावर दोनपेक्षा अधिक वेळा पक्षकारांचे म्हणणे ऐकून घेतल्यानंतर खटला तहकूब करणे उच्च न्यायालयाने योग्य केले नाही, असे मत अपीलकर्त्याच्या वतीने ज्येष्ठ वकील हरीश साळवे यांनी मांडले आहे.

२५. सध्याचा वाद १९९२ - १९९४ मध्ये घडलेल्या काही तथ्यांशी संबंधित आहे, जेव्हा २००२ मध्ये सेबीकडे प्रारंभिक तक्रार दाखल करण्यात आली होती, जी सेबीच्या विधी व्यवहार विभागाच्या १७/५/२००६ च्या टिपणी द्वारे बंद केल्याचा आरोप आहे. तसेच कंपनी व्यवहार मंत्रालयाच्या दिनांक ७/२/२०१२ च्या पत्रात इतर गोष्टींबरोबरच कंपनी अधिनियम, १९५६ च्या कलम ७७ चे उल्लंघन खालील पद्धतीने करण्यात आले नसल्याचे ही स्पष्ट करण्यात आले आहे.

४. शेअर्सच्या (भागांच्या) प्राधान्यवाटपासंदर्भात कंपनी कायदा १९५६ च्या कलम ८१ (१ ए) चे कोणतेही उल्लंघन झाले नसल्याचे आर ओ सी ने नमूद केले आहे. तसेच, संबंधित वेळी परिवर्तनीय कर्जरोखे जारी करण्यासंदर्भात मूल्यांकन किंवा प्रीमियम निश्चितीसाठी

कोणतीही विशिष्ट मार्गदर्शक तत्त्वे नव्हती. कलम ८१ (१ अ) च्या अनुपालनाच्या अधीन राहून प्रीमियम निश्चित करणे कंपनीच्या अधिकारात होते असे दिसते.

५. एमसीएने २००२ मध्ये मेसर्स रिलायन्स इंडस्ट्रीज लिमिटेडच्या हिशेबाची तपासणी केली होती आणि तपासणी अहवालात नमूद केलेल्या विविध उल्लंघनांसाठी वरील परिच्छेद २ आणि ३ मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे आवश्यक दंडात्मक कारवाई सुरू करण्यात आली होती.

६. २००२ च्या तपासणी अहवालातही खालीलप्रमाणे खुलासाकेला गेला आहे :

- i ) सोमनाथ सिंडिकेट या भागीदारी फर्म मध्ये, कंपनीने गुंतवलेल्या निधीसंदर्भात, कायद्याच्या कलम ७७ मधील तरतुदी आकर्षित झाल्या नाहीत;
- ii.) आर आय एलने ३४ संस्थांना कोणताही निधी दिला नाही ज्यांना एनसीडी वाटप करण्यात आले होते;
- iii.) ज्या संस्थांना शेअर्स चे वाटप करण्यात आले होते त्यांचे संचालक किंवा भागधारक अंबानी कुटुंबीय नव्हते;
- iv. .) पी पी डी आय व्ही इश्यूनसार अंबानींना कोणतेही शेअर्स देण्यात आले नाहीत.

**७. वरील बाबी लक्षात घेता कॉर्पोरेट अफेअर्स मंत्रालयाकडून कोणतीही कारवाई करण्याची गरज नाही.** ( भर दिला )

या पार्श्वभूमीवर सेबीने केलेल्या तक्रारीची फेरतपासणी आरोपीला आपली बाजू पूर्ण पणे मांडण्याची पुरेशी संधी उपलब्ध करून दिल्यानंतरच व्हायला हवी.

२६. सेबीच्या विशेष न्यायालयाने २०२० च्या एमए क्रमांक ६८६ मधील सेबीची तक्रार मुदत-मर्यादेच्या कारणास्तव फेटाळून लावली आहे यात शंका नाही. अशा आदेशाविरोधात, सेबीने उच्च न्यायालयात फौजदारी पुनरीक्षण अर्ज क्रमांक २०१ / २०२० दाखल केला आहे, जो प्रलंबित आहे. या फौजदारी पुनरीक्षण याचिकेचा अभ्यास केल्यावर हे स्पष्ट होते की सेबीने खालील विनंती केली आहे:

(अ) ह्या माननीय न्यायालयाने मेहेरबान होऊन ३० सप्टेंबर २०२० रोजीचा आक्षेपार्ह आदेश रद्द बातल करून आरोपींविरुद्ध आदेशीका जारी करण्याचे निर्देश विशेष न्यायालयाचे न्यायाधीशांना द्यावेत.

(भर दिला )

एफ. बोनस समभागांच्या वाटपासह वाटप हे कोणत्याही अधिकाराशिवाय जारी करण्यात आल्याने आणि कंपनी कायद्यासह सिक्युरिटीज कायद्यांचे उल्लंघन करणारे असल्याने फसवे

होते, हे विद्वान न्यायाधीशांनी उचलून धरले नाही हि चूक आहे. जेव्हा डिटॅचेबल वॉरंटसह एनसीडीचे प्रत्यक्ष निर्गम आणि वाटप आणि त्यानंतर वॉरंटचे इक्विटी शेअर्समध्ये रूपांतर ए जी एम ( वार्षिक सर्वसाधारण सभा ) च्या कोणत्याही अधिकाराशिवाय केले गेले आणि डिबेंचरहोल्डर (रोखे धारकांना ) म्हणजेच नॉन शेअरहोल्डरच्या फायद्यासाठी शेअर्सचे 'बोनस' जारी करण्याचे काम केले गेले आणि १२ कोटी शेअर्सचे एकूण खाजगी प्लेसमेंट शेअरधारकांच्या किंवा कायद्याच्या कोणत्याही अधिकाराशिवाय केले गेले ज्यामुळे 'नियंत्रण' मजबूत झाले आणि त्याचा वापर केल्याने जारीकर्ता कंपनीच्या आरोपी संचालकांच्या विश्वासाह कर्तव्याचे स्पष्ट उल्लंघन झाले.

जी. विद्वान न्यायाधीश हे समजून घेण्यास असमर्थ ठरले कि फसवणूक हि पुर्णतः झाली होती आणि त्यात बराच गुंतागुंतीचा घोटाळा आणि बनाव होता. आरोपी - संचालक कोणत्याही भागधारक अधिकाराशिवाय वाटाघाटी आणि निश्चित केलेल्या उपसमित्यांमध्ये बसले होते, एनसीडीच्या वाटपकर्त्यांना बोनस शेअर्सचे मोठ्या प्रमाणात विनामूल्य वाटप करणारे वॉरंट असलेले एनसीडी जे मूलतः कागदी कंपनी आणि आरोपींच्या संबंधित कंपनी होत्या आणि नंतर सन २००० मध्ये एनसीडीशी संलग्न वॉरंटचे शेअर्समध्ये रूपांतर झाले तेव्हा कॉन्सर्टमध्ये (चमूत ) काम करणारी व्यक्ती (पीएसी) म्हणून सामील झाले. जेव्हा संचालकांनी युनिट ट्रस्ट ऑफ इंडियाशी (यूटीआय) वॉरंटसह एनसीडी प्लेसमेंटसाठी

वाटाघाटी केल्या, ज्यांचे वाटप स्टॉक एक्स्चेंजवर जाहीर केल्याप्रमाणे ठराव १३ नुसार केले जाते, तेव्हा यूटीआयला असा कोणताही 'विनामूल्य' बोनस देण्यात आला नाही. संचालकांनी आरोपींना रूपांतरण किंमत दिली जी यूटीआयला देण्यात आलेल्या रूपांतरण किमतीपेक्षा खूपच कमी होती मात्र, या सगळ्याचा विचार विद्वान न्यायमूर्तींनी केला नाही.

पी. फियोना श्रीखंडे विरुद्ध महाराष्ट्र राज्य आणि दुसरे, (२०१३) १४ सर्वोच्च न्यायालय खटले ४४, या खटल्यात माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने घालून दिलेले गुणोत्तर समजून घेण्यात न्यायमूर्तींनी चूक केली, ज्यात माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने असे म्हटले आहे की, तक्रारीच्या टप्प्यावर, दंडाधिकाऱ्यांनी केवळ तक्रारीत केलेल्या आरोपांना महत्व द्यायला हवे आणि पुढे जाण्यासाठी पुरेसे आधार आहेत की नाही हे प्रथमदर्शनी पाहणे आवश्यक आहे. सध्याच्या खटल्याच्या वस्तुस्थितीत न्यायमूर्तींना प्रथमदर्शनी गुन्ह्या घडल्याबाबत पुरेशी करणे होती आणि या प्रकरणात त्यांनी आदेशीक जारी करणे इष्ट होते.

एकूण ३८ कंपन्यांना सहभागी करून पूर्वनियोजित व पद्धतीने निधी वळविण्याची कुटिल पद्धत लक्षात घेऊन कलम ४७३ अन्वये, न्यायाच्या हिताच्या दृष्टीने गुन्ह्यांची दखल घेणे अत्यंत आवश्यक आहे, हे न्यायमूर्तींच्या लक्षात आले नाही. अशा गंभीर गुन्ह्यांची दखल न घेतल्यास सिक्युरिटीज मार्केटमधील गुंतवणूकदारांच्या हिताचे गंभीर नुकसान होते. लाखो

भागधारक असलेल्या मोठ्या समूहांना कायद्याचे उघड उल्लंघन करण्याची आणि खटल्यापासून वाचण्याचा प्रयत्न करण्याची संधी दिली जाऊ शकत नाही.

२७. विलंबाच्या मुद्द्यावर येताना, इतर गोष्टींबरोबरच सेबीचा युक्तिवाद असा आहे की न्यायालयाने वस्तुस्थिती आणि परिस्थितीचा योग्य परिप्रेक्ष्यात विचार करून विलंब माफ करण्यासाठी सीआरपीसीच्या कलम ४७३ चा विचार करायला हवा होता. अशा वेळी सीआरपीसीचे कलम ४७३ उद्धृत करणे समर्पक आहे जे खालीलप्रमाणे आहे:

४७३. काही प्रकरणांमध्ये मुदत मर्यादेचा कालावधी वाढविणे. प्रकरणात वरील तरतुदींमध्ये काहीही असले तरी, कोणतेही न्यायालय मर्यादेची मुदत संपल्यानंतर एखाद्या गुन्ह्याची दखल घेऊ शकते, जर ते वस्तुस्थितीवर समाधानी असेल आणि खटल्याच्या परिस्थितीत विलंबाचे योग्य स्पष्टीकरण दिले गेले असेल किंवा न्यायाच्या हितासाठी तसे करणे आवश्यक आहे असे असल्यास.

वरील तरतुदीमध्ये स्पष्ट पणे नमूद करण्यात आले आहे की, जर न्यायाच्या हितासाठी वैयक्तिक खटल्यातील वस्तुस्थिती आणि परिस्थितीमध्ये पुरेसे कारण दिले गेले असेल तर सीआरपीसीच्या कलम 468 अन्वये विहित केलेल्या कोणत्याही मर्यादेकडे दुर्लक्ष केले जाऊ शकते फौजदारी खटले सुरू करताना सार्वजनिक हिताचा समतोल साधण्याचा प्रयत्न

करताना ही तरतूद न्यायालयाला विवेकाधीन अधिकार देताना वैयक्तिक खटल्याच्या वैशिष्ट्यांपुरती मर्यादित ठेवण्यात आली आहे. न्यायालयाला दिलेला असा विवेकबुद्धी हा एक तत्त्वनिष्ठ अभ्यास असावा, ज्यात चित्रित केलेली तथ्ये आणि परिस्थिती अशा कृतीचे समर्थन करतात. वरील तरतुदीचा हेतू चौकशीला वस्तुस्थितीचा प्रश्न बनविणे हा आहे, एखाद्या विशिष्ट प्रकरणात न्यायालयाने विलंब माफ करावा की नाही याबद्दल अनिर्बंध विवेकाचा नाही.

२८. या पार्श्वभूमीवर सीआरपीसीच्या कलम ४७३ च्या अनुषंगाने विलंबाच्या बाजूचा विचार करण्यापूर्वी खटला सुरू करण्याची कार्यपद्धती आणि इतर घटकांशी संबंधित सध्याच्या खटल्यातील तथ्यांचा विचार करण्यास उच्च न्यायालय बांधील आहे. कागदपत्रे जाहीर करण्याच्या अंतरिम अर्जाचा निकाल पुढे ढकलण्याच्या उच्च न्यायालयाच्या दृष्टिकोनाचे कौतुक करता येणार नाही. आदर्शपणे, उच्च न्यायालयाने मर्यादेचा पैलू हाताळण्यापूर्वी अंतरिम अर्जाचा विचार करायला हवा होता.

२९. व्यावसायिक व्यवहारांमध्ये फौजदारी कारवाई ची सुरुवात अत्यंत सावधगिरीने केली पाहिजे आणि त्यासाठी न्यायालयाने द्वार - पाल म्हणून काम केले पाहिजे. मोठमोठ्या कंपन्यांवर तुच्छ फौजदारी कारवाई सुरू केल्यास दीर्घकाळात देशावर प्रतिकूल आर्थिक

परिणाम होतील. त्यामुळे नियामकाने अशी कारवाई करताना सावधगिरी बाळगली पाहिजे आणि प्रत्येक घटकाचे काळजीपूर्वक मूल्यमापन केले पाहिजे.

30. सर्वसाधारणपणे या न्यायालयाने अपीलकर्त्याने अशा प्रकारचा खुलासा करण्यासाठी दाखल केलेल्या अंतरिम अर्जावर हे प्रकरण उच्च न्यायालयाच्या निर्णयासाठी पाठवले असते. तथापि, फौजदारी न्यायशास्त्राच्या महत्वाच्या पैलूंना स्पर्श करणारे युक्तिवाद या न्यायालयासमोर मोठ्या प्रमाणात मांडले गेले आहेत ज्यांचा विचार करणे आवश्यक आहे. शिवाय वर नमूद केलेल्या वस्तुस्थितीवरून हे स्पष्ट होते की, ज्या कृत्यांवर खटला चालवायचा आहे, ते १९९२ - १९९४ वर्षांपूर्वीचे आहेत आणि तीन दशकांहून अधिक काळ लोटला तरी खटल्याचा अंत झालेला नाही. या संदर्भात या महत्वाच्या मुद्द्याचा अभ्यास करून निकालाला विनाकारण उशीर होऊ नये, यासाठी योग्य ते आदेश देण्याचा न्यायालयाचा मानस आहे.

### **वाद प्रश्न २**

३१. यामुळे अपीलकर्त्याने येथे दाखल केलेला कागदपत्रांची मागणी करणारा अंतरिम अर्ज तात्काळ प्रकरणात मंजूर होण्यास पात्र आहे की नाही या मुद्द्याकडे आपण येतो. प्रतिवादींनी अशा प्रकारच्या खुलाशावर दोन मुद्द्यांवर आक्षेप नोंदवले आहेत:

१. तडजोडीची कार्यवाही सुरू असताना अपीलकर्त्याने यापूर्वी दाखल केलेल्या रिट याचिकेत अशी विनंती उच्च न्यायालयाने यापूर्वीच फेटाळून लावली होती;

२. न्यायमूर्ती (निवृत्त) बी. एन. श्रीकृष्ण यांचे मत आणि चार्टर्ड अकाउंटंट अर्थात श्री. वाय. एच. मालेगम यांचा अहवाल या दोन्हींच्या विरुद्ध उत्तरवादी कायदेशीर विशेषाधिकाराचा दावा करतात.

३२. पहिल्या आक्षेपाकडे येताना प्रतिवादीने (नियामकाने) १६/४/२०१० रोजी एक पत्र जारी करून तपासाचे निष्कर्ष कळवले होते, यात तथ्य नाही. त्या अनुषंगाने अपीलकर्त्याने आधीच बराच वेळ गेला आहे हे लक्षात घेऊन हा मुद्दा निकाली काढण्याचा प्रयत्न केला होता.

३३. सेटलमेंट प्रक्रियेदरम्यान सेबीने निवृत्त न्यायमूर्ती बी. एन. श्रीकृष्ण यांच्या सल्ल्यानुसार चार्टर्ड अकाउंटंट श्री. वाय. एच. मालेगम यांची नियुक्ती केली होती. त्यानुसार चार्टर्ड अकाउंटंटने सेबीला अहवाल सादर करणे अपेक्षित आहे. तडजोडीच्या प्रक्रियेदरम्यान, अपीलकर्त्याने २१/१/२०१९ रोजी एक अर्ज सादर केला, ज्यात त्याने वरील कागदपत्रांची मागणी केली. त्याला प्रतिसाद म्हणून सेबीने २८.०१.२०१९ च्या पत्राद्वारे

भारतीय प्रतिभूति व विनिमय मंडळ (सेटलमेंट प्रोसिडिंग्स) नियम, २०१८ [पुढे 'सेटलमेंट रेग्युलेशन्स'] च्या कलम १३ (२) मधील तरतुदींचा आधार घेऊन ही विनंती फेटाळून लावली

३४. वरील दिनांक २८/१/२०१९ रोजीचे पत्र अपीलकर्त्याने मुंबई येथील उच्च न्यायालयात रिट पिटिशन (दाखल.) क्रमांक ३०० /२०१९ द्वारे दाखल केले होते. उच्च न्यायालयाने दिनांक ४/२/२०१९ च्या अंतिम आदेशाद्वारे वरील रिट याचिका फेटाळून लावली आणि असं निर्णय खालीलप्रमाणे दिला आहे.

१०. सेबीच्या अंतर्गत समितीला या प्रकरणाची माहिती आहे. सुनावणी दरम्यान याचिकाकर्त्याने मालेगम यांनी सादर केलेल्या अहवालाच्या प्रतीसह काही कागदपत्रांच्या प्रती मागण्यासाठी अर्ज दाखल केला होता. नियम १३ (२) (अ) मधील तरतुदी स्पष्ट आहेत. या नियमावलीत याचिकाकर्त्याला या अहवालाची प्रत मागण्याचा कोणताही अधिकार देण्यात आलेला नाही. त्या दृष्टीने अंतर्गत समितीसमोरील कामकाजाचा हेतू आणि उच्चाधिकार समितीचे अधिकार आणि त्याअनुषंगाने तयार करण्यात आलेली नियमावली यांचा विचार करता निष्पक्षतेच्या तत्त्वांचा मुद्दा या टप्प्यावर उद्भवत नाही. अशी प्रत मागण्याचा अधिकार याचिकाकर्त्याला नियमावलीनुसार देण्यात आलेला नाही. वस्तुतः, आम्हाला आमचे रिट अधिकार क्षेत्र वापरण्यास पटत नाही.

जेव्हा केंव्हा न्यायदानाची कार्यवाही होते, तेव्हा याचिकाकर्ते कार्यवाही करण्यासाठी स्थापित केलेल्या प्रक्रियेनुसार अशा कागदपत्रांच्या प्रती मागू शकतात.

(भर दिला)

आम्ही फक्त हे लक्षात घेऊ शकतो की सेटलमेंट रेग्युलेशन्सच्या रेग्युलेशन १३ (२) अंतर्गत सेटलमेंट प्रक्रियेदरम्यान केलेल्या विशिष्ट विनंत्या उच्च न्यायालय हाताळत होते. सेटलमेंट रेग्युलेशन्सच्या रेग्युलेशन १३ (२) (ए) मध्ये जोडलेल्या स्पष्टीकरणाच्या वाचनावरून हे स्पष्ट होते की सेटलमेंट प्रोसिडिंगचा हेतू हा आहे की रेग्युलेटरला रोव्हिंग आणि मासेमारी मोहिमेस परवानगी न देता, काही प्रकरणांमध्ये सेटलमेंटच्या व्यवहार्यतेचा विचार करण्यास सुलभ करणे. तथापि, वरील प्रकरणातील उच्च न्यायालयाच्या निष्कर्षाचा सेबीला काहीही उपयोग होत नाही, कारण आम्ही अशा टप्प्यावर आहोत जेव्हा सेबीने अपीलकर्त्यावर खटला चालविण्यासाठी फौजदारी कायद्यातील तरतुदींचा वापर केला आहे.

३५. या टप्प्यावर सेबी सिक्युरिटीज अँड एक्स्चेंज बोर्ड ऑफ इंडिया (सेटलमेंट प्रोसिडिंग्स) रेग्युलेशन्स २०१८ च्या रेग्युलेशन 29 वर अवलंबून आहे.

**माहितीची गोपनीयता.**

२९. (१) सादर केलेली सर्व माहिती आणि त्या अनुषंगाने झालेली चर्चा या नियमांनुसार सेटलमेंट कार्यवाही विश्वासाह् क्षमतेने प्राप्त झाली आहे किंवा केली गेली आहे असे मानले जाईल आणि जर तेच बोर्ड आणि / किंवा अर्जदारास पूर्वग्रहयुक्त करत असेल तर ते जनतेसाठी प्रकाशित केले जाऊ शकत नाही.

२) अर्ज फेटाळला किंवा मागे घेतला गेला, तर अर्जदार आणि मंडळ, या नियमांनुसार अर्जदाराने सादर केलेले कोणतेही प्रस्ताव किंवा सादर केलेली माहिती किंवा प्रतिनिधित्व हे यावर भिस्त ठेवू शकत नाही किंवा एकाद्या न्यायालयात किंवा न्यायाधिकरणात पुरावा म्हणून सादर करू शकत नाही:

परंतु या नियमांनुसार सेटलमेंट ऑर्डर रद्द किंवा मागे घेतल्यास हे उपनियम लागू होणार नाहीत.

स्पष्टीकरण - एखाद्या अर्जाच्या अनुषंगाने एखाद्या व्यक्तीकडून मिळालेल्या माहितीच्या परिणामी कोणतीही वस्तुस्थिती सापडली, तर अशी तेवढीच माहिती मग ती कबुली असो वा नसो, त्यातून सापडलेल्या वस्तुस्थितीशी दूरवर निगडित असेल तरी हे सिद्ध होऊ शकते.

वरील तरतुदीवर अवलंबून राहणे चुकीचे आहे, कारण तडजोड अयशस्वी ठरल्यास अर्जदाराचे प्रस्ताव / निवेदने आणि संबंधित माहितीचा न्यायालये / न्यायाधिकरणांसमोर वापर रोखण्यासाठी दोन्ही कलमांचा अर्थ लावणे आवश्यक आहे. हे सेबीवर टाकण्यात आलेल्या

प्रकटीकरण दायित्वांशी संबंधित नाही. कोणत्याही परिस्थितीत, तडजोडीचा हेतू हे सुनिश्चित करणे आहे की पक्षकार यांच्या सापेक्ष गुणवत्तेचे मूल्यांकन करून समझोता साकारतील. अशा प्रक्रियेतील पक्षकार पारदर्शक असणे अपेक्षित आहे, विशेषतः सेबीसारख्या नियामकांसाठी, ज्यांनी मुद्दा समजून घेण्यासाठी आवश्यक असलेली सर्व कागदपत्रे देवाणघेवाण करणे अपेक्षित आहे.

३६. यानंतर सेबीने सेटलमेंट ची कार्यवाही बंद केली आणि त्यानंतर सेबीने अपीलकर्त्याविरुद्ध फौजदारी तक्रार दाखल करण्याचा निर्णय घेतला आहे.

३७. या संदर्भात कागदपत्रे उघड करण्याचा मुद्दा न्यायप्रविष्ट आहे, कारण उच्च न्यायालयाने आधीच्या खटल्यात त्यास परवानगी नाकारली होती, हा सेबीचा आक्षेप कायद्याच्या दृष्टीने टिकणारा नाही.

३८. हे आम्हाला सध्याच्या प्रकरणात दस्तऐवज प्रकटीकरण मागण्याचा आरोपी अपीलकर्त्याच्या अधिकारात आणते. या प्रकरणात, अपीलकर्ता या कागदपत्रांसाठी सेबीकडे पाठपुरावा करित आहे कारण त्यांना असे वाटते की सेबीकडून मते आणि अहवाल सेबीच्या हेतूसाठी प्रतिकूल असल्याने दडपण्याचा प्रयत्न केला जात आहे.

३९. या प्रकरणाच्या पाश्र्वभूमीवर ओझरती नजर टाकल्यास असे दिसून येईल की सुरुवातीला २१/१/२००२ रोजी सेबीकडे एक तक्रार दाखल करण्यात आली होती, ज्यामध्ये अपीलकर्ता आणि त्याचे संचालक १९९४ मध्ये नॉन कन्व्हर्टिबल डिबेंचर वाटपात अनियमितता

करण्यात सामील होते. त्यानुसार तपास प्राधिकरणाने ०४.०२.२००५ रोजी चौकशी अहवाल सादर केला. सेबीने आपल्या प्रतिप्रतिज्ञापत्रात वरील अहवाल अपूर्ण असल्याचे मान्य केले असून यासंदर्भात अधिक चौकशीची शिफारस केली आहे.

४०. त्या अनुषंगाने सेबीने २००९ मध्ये निवृत्त न्यायमूर्ती बी. एन. श्रीकृष्ण यांच्याशी संपर्क साधला. त्यांनी आपले पहिले मत दिले असावे, जे येथे अपीलकर्त्याविरुद्ध कारवाई सुरू करण्याचा आधार बनले. सेबीचे असे म्हणणे आहे की, सेटलमेंट प्रक्रियेदरम्यान, अपीलकर्त्याने अनेक कागदपत्रे उघड केली होती, ज्यामुळे सेबीला आपल्या भूमिकेचा पुनर्विचार करणे बंधनकारक होते. त्यानुसार हे प्रकरण दुसऱ्यांदा निवृत्त न्यायमूर्ती बी. एन. श्रीकृष्ण यांच्याकडे सोपविण्यात आले.

41. त्यानंतर निवृत्त न्यायमूर्ती बी. एन. श्रीकृष्ण यांनी सेबीला पत्र लिहून अपीलकर्ता आणि विविध संचालकांचा दोष निश्चित करण्यासाठी प्रसिद्ध चार्टर्ड अकाउंटंट श्री. वाय. एच. मालेगम यांच्याशी सल्लामसलत करण्यास सांगितले. निवृत्त न्यायमूर्ती बी. एन. श्रीकृष्ण यांच्या दुसऱ्या मतात या प्रक्रियेची परिणती झाल्याचे सांगण्यात येते.

४२. सेबी एक नियामक आहे आणि पक्षकारांवर कार्यवाही करताना किंवा कोणतीही कारवाई सुरू करताना निष्पक्षपणे कार्य करणे त्याचे कर्तव्य आहे. अर्धन्यायिक संस्था असल्याने कायद्याने ठरवून दिलेल्या नियमांनुसार निष्पक्षपणे वागणे हे सेबीचे घटनात्मक कर्तव्य आहे. नियामकाची भूमिका तक्रार आणि पक्षकारांना निष्पक्षपणे हाताळणे आणि यशस्वी अपराध सिद्धी

होण्यासाठी कायद्याच्या राज्याची पायमल्ली करणेनसावे. सार्वजनिक सहकार्य आणि आदर यांचे रूपात निष्पक्षता दर्शविणे हे नियामकांचे मूलभूत कर्तव्य आहे.

४३. सेबीद्वारे निष्पक्षपणे कार्य करण्याचे कर्तव्य, नैसर्गिक न्यायाच्या तत्वांशी अविभाज्यपणे जोडलेले आहे, ज्यामध्ये एखाद्या पक्षाला स्वतः चा बचाव करण्याची पुरेशी संधी दिल्याशिवाय त्याला दंडित केले जाऊ शकत नाही. स्टेट बँक ऑफ पटियाला विरुद्ध एस. के. शर्मा, (१९९६) ३ एस सी सी ३६४ या खटल्यात या न्यायालयाने दस्तऐवज प्रकटीकरण आणि नैसर्गिक न्याय हाताळताना खालीलप्रमाणे निर्णय दिला:

२८. वर नमूद केलेल्या निर्णयांमुळे एक गोष्ट स्पष्ट होते, ती म्हणजे नैसर्गिक न्यायाची तत्वे कोणत्याही कठोर आणि जलद सूत्रापुरती कमी करता येत नाहीत. रसेल वि. ड्यूक ऑफ नॉरफोक [(१९४९) १ AII ई आर १०९ : ६५ टीएलआर २२५] १९४९ मध्ये म्हटल्याप्रमाणे मध्ये ही तत्वे सरधोपटमार्गाने विचारात घेता येत नाहीत. त्यांची उपयुक्तता प्रत्येक प्रकरणाच्या संदर्भावर आणि वस्तुस्थिती आणि परिस्थितीवर अवलंबून असते. (पहा मोहिंदर सिंग गिल विरुद्ध मुख्य निवडणूक आयुक्त) [(१९७८) १ एस सी सी ४०५ : (१९७८) २ एस सीआर २७२] ) ज्याच्या अधिकारांवर परिणाम होणार आहे त्या व्यक्तीला निष्पक्ष सुनावणी, निष्पक्ष संधी सुनिश्चित करणे हा याचा हेतू आहे. (पहा ए. के. रॉय विरुद्ध भारत सरकार [(१९८२) १ एस सी सी २७१ : १९८२ एस सी सी (फौ. ) १५२] आणि स्वदेशी सूतगिरण्या विरुद्ध भारत सरकार [(१९८९) १ एस सी सी ६६४].) ए. के. क्रेपाक वि. भारतीय संघ [(१९६९) २ एस सी सी २६२], मध्ये या न्यायालयाने निदर्शनास आणून

दिल्याप्रमाणे अर्धन्यायिक कार्य आणि प्रशासकीय कार्य (पक्षाच्या अधिकारांवर परिणाम करणारी) यांच्यातील विभाजन रेषा बरीच पातळ आणि जवळजवळ अस्पष्ट बनली आहे - ही वस्तुस्थिती हाऊस ऑफ लॉर्ड्सने कौन्सिल ऑफ सिव्हिल सर्व्हिस युनियन्स वि. नागरी सेवा मंत्रालय [(१९८४) ३ ऑल ईआर ९३५ : (१९८४) ३ डब्ल्यूएलआर ११७४ :१९८५ एसी ३७४, एचएल] जिथे नैसर्गिक न्याय आणि निष्पक्ष सुनावणीची तत्त्वे समानार्थी मानली गेली. ..."

४४. आता, अपीलकर्त्याने दस्तऐवज उघड करण्यासाठी ताकानो प्रकरणात (उपरोल्लेखित ) या न्यायालयाने घालून दिलेले गुणोत्तर वापरात आणले आहे. दुसरीकडे, प्रतिवादींनी सध्याचे प्रकरण भारतीय प्रतिभूति आणि विनिमय मंडळ (सिक्युरिटीज मार्केटशी संबंधित फसव्या आणि अनुचित व्यापार पद्धतींना प्रतिबंध) नियम, २००३ अंतर्गत सेबीद्वारे तपासादरम्यान मागितलेल्या खुलाशाचे नाही, असे सांगून सध्याचे प्रकरण वेगळे करण्याचा प्रयत्न केला आहे. जरी आम्ही प्रतिवादींशी सहमत आहोत की ताकानो प्रकरण (उपरोल्लेखित ) उपरोक्त नियमांनुसार सादर केले गेले होते, तथापि, आमचे असे मत आहे की या न्यायालयाचा युक्तिवाद सेबीच्या वतीने खुलासा करण्याच्या फक्त सामान्य दायित्वाकडे सूचित करतो. या न्यायालयाने ताकानो खटल्यात (उपरोल्लेखित ) असे म्हटले आहे की माहिती उघड करण्याचे तीन मूलभूत हेतू म्हणजे (१) विश्वासाहता, म्हणजे दोन्ही पक्षांना माहितीमध्ये प्रवेश असेल आणि युक्तिवाद आणि प्रतिवाद सोडविण्याची संधी असेल तरच न्यायालय आपले कार्य अचूकपणे पार पाडू शकेल; (ii) निष्पक्ष सुनावणी, म्हणजेच यामुळे पक्षकारांना कार्यवाहीत प्रभावीपणे भाग घेता येईल; आणि (iii)

पारदर्शकता आणि उत्तरदायित्व, म्हणजेच तपास यंत्रणांना पारदर्शकतेने नव्हे तर पारदर्शकतेने जबाबदार धरले जाते. निर्णयावर परिणाम करणार् या माहितीची पक्षकाराला माहिती ठेवल्यास न्यायालयीन प्रक्रियेच्या पारदर्शकतेस चालना मिळते ज्याची चर्चा वरील प्रकरणात खालील प्रकारे करण्यात आली होती:

२४. प्रतिवादींनी असा युक्तिवाद केला आहे की बोर्डांने ज्या सामग्रीवर भिस्त ठेवली आहे ततेच उघड करणे आहे, परंतु अपीलकर्त्याने असा युक्तिवाद केला आहे की सर्व संबंधित सामग्री उघड करणे आवश्यक आहे. या प्रश्नाचे उत्तर देण्याचा प्रयत्न करताना आपल्यासमोर इतरही अनेक तितक्याच महत्त्वाच्या मुद्द्यांचा सामना आपणास करावा लागतो. न्याय आणि पारदर्शकतेच्या तत्वांभोवती न्यायशास्त्राला आकार देण्यासाठी हे सर्व मुद्दे महत्त्वाचे आहेत, आवश्यक प्रकटीकरणाचा हेतू आणि व्याप्ती ओळखण्यापासून ते न्याय मिळवण्याची संधी, परस्परविरोधी दावे आणि गोपनीयता, आणि बाजारपेठेचे हित यासारख्या सार्वजनिक हिताच्या आधारांचा समतोल साधण्यापर्यंत सगळ्याचे भान हवे. प्रकटीकरणाच्या हेतूची ओळख आपल्याला आवश्यक प्रकटीकरणाची व्याप्ती ओळखण्याच्या जवळ घेऊन जाईल. माहिती च्या प्रकटीकरणामुळे तीन मुख्य हेतू साध्य होतात:

(१) विश्वासार्हता : दोन्ही पक्षांची माहिती बाळगणे न्यायालयांना युक्तिवादांचे सत्य ठरविण्यास मदत करू शकते. न्यायालयाची भूमिका कायद्यातील तरतुदींचा अर्थ लावण्यापुरती मर्यादित नसून न्यायालयासमोर केलेल्या आरोपांची सत्यता तपासणे हे आहे. जर दोन्ही पक्षांना

माहिती जाणून घेता येत असेल आणि माहितीशी संबंधित युक्तिवाद आणि प्रतिवाद सोडविण्याची संधी असेल तरच, न्यायालय, हे कार्य, अचूकपणे पार पाडू शकेल;

(२) निष्पक्ष सुनावणी : न्यायालयाच्या निर्णयाचे व्यक्तीच्या जीवनावर व स्वातंत्र्यावर दूरगामी परिणाम होत असल्याने पक्षकारांना कामकाजात प्रभावीपणे सहभागी होण्यासाठी सर्व प्रकारची मदत केली जावी, अशी रास्त अपेक्षा असणे योग्य च आहे;

३) पारदर्शकता आणि उत्तरदायित्व : तपास यंत्रणा आणि न्यायसंस्था यांना पारदर्शकतेद्वारे जबाबदार धरले जाते, कामकाजातील अपारदर्शकतेद्वारे नव्हे. अपारदर्शकतेमुळे पूर्वग्रह आणि दंडमुक्ती - पारदर्शकतेच्या विरोधात असलेल्याची संस्कृती पुढे मार्गक्रमण करते. कायद्याच्या राज्यावर आधारलेल्या देशात संस्थांनी पारदर्शकता आणि उत्तरदायित्व या लोकशाही तत्त्वांना चालना देणाऱ्या कार्यपद्धतींचा अवलंब करणे अत्यंत महत्त्वाचे आहे. न्यायप्रक्रियेतील निष्पक्षता आणि पारदर्शकता ही तत्त्वे खुल्या न्यायाच्या तत्त्वाचा पाया आहेत.

25. माहिती च्या प्रकटीकरणाचा हेतू केवळ व्यक्तिवादी नाही, म्हणजे निकालातील त्रुटी टाळणे हा नसून निष्पक्ष सुनावणी आणि पारदर्शकतेचा व्यापक आणि उदात्त संस्थात्मक हेतू पूर्ण करणे हा देखील आहे. माहिती च्या प्रकटीकरणाचा हेतू परिणाम (विश्वासाहता) आणि प्रक्रिया (निष्पक्ष चाचणी आणि पारदर्शकता) या दोहोंना लक्ष्य करीत असल्याने, केवळ अवलंबून असलेल्या किंवा भिस्त ठेवलेल्या सामग्रीचा खुलासा केल्यास ते अपुरे ठरेल. प्रकटीकरणाचा असा

नियम केवळ निकालाशी निगडित असतो, प्रक्रियेशी नाही. त्यामुळे मूलभूत नियम म्हणून सर्व संबंधित साहित्य जाहीर करणे आवश्यक आहे.

४५. येथे मांडलेले तथ्यांचे संच अद्वितीय आहेत यात शंका नाही. याचिकाकर्त्याची ही कृती पूर्वीची म्हणजे १९९४ सालची असून जवळपास तीन दशके उलटून गेली आहेत आणि बोगद्याच्या शेवटी कोणताही प्रकाश नाही. सेबीने सन २००५ मध्ये सादर केलेला तपास अहवाल या कथित गुन्हाबाबत अपूर्ण होता. कंपनी कायदा १९५६ च्या कलम ७७ अन्वये खटला चालविण्यासाठी काहीच निष्पन्न न झाल्याने हे प्रकरण बंद करण्याची शिफारस केंद्र सरकारच्या कॉर्पोरेट अफेअर्स मंत्र्यांनी केली आहे. या पार्श्वभूमीवर, आवश्यक अहवाल आणि इतर कागदपत्रे प्रसिद्ध करून अपीलकर्त्याला स्वतःचा बचाव करण्याची पुरेशी संधी न देता फौजदारी तक्रार दाखल करण्याच्या सेबीच्या कृतीचे या न्यायालयाला कौतुक करता येणार नाही कारण हे अपीलकर्त्याच्या नैसर्गिक न्यायाच्या अधिकाराचे घोर उल्लंघन आहे. अलीकडेच, एस. पी. वेलुमणी विरुद्ध अरापोर इयाक्कम, २०२२ एस सी सी ऑनलाइन एस सी ६६३ मध्ये, खटला चालविणारे अधिकारी सोईनुसार वागतात अशा प्रकरणांमध्ये दस्तऐवज प्रकटीकरणाच्या आवश्यकतेचा सामना करताना, या न्यायालयाने खालीलप्रमाणे म्हटले आहे:

"22... नैसर्गिक न्यायाच्या तत्वांची मागणी होती की अपीलकर्त्याला सुरुवातीला निर्दोष मुक्त केलेल्या सामग्रीच्या आधारे त्याच्या खटल्याचा बचाव करण्याची संधी दिली जावी, जी मुळात राज्याने स्वीकारली होती.

४६. कागदपत्रे उघड करण्यात अपयशी ठरणाऱ्या सेबीच्या दृष्टिकोनामुळे पारदर्शकता आणि निष्पक्ष सुनावणीची ही चिंता निर्माण होते. अपारदर्शकता केवळ पूर्वग्रह आणि पक्षपातीपणाचा प्रसार करते. अपारदर्शकता पारदर्शकतेच्या विरोधात आहे. कायद्याच्या राज्यावर आधारलेल्या देशात संस्थांनी पारदर्शकता आणि उत्तरदायित्व या लोकशाही तत्त्वांना चालना देणारी कार्यपद्धती अवलंबली पाहिजे, हे अत्यंत महत्त्वाचे आहे. न्यायप्रक्रियेतील निष्पक्षता आणि पारदर्शकता ही तत्त्वे खुल्या न्यायाच्या तत्त्वांचा पाया आहेत.

४७. सीआरपीसीच्या कलम ४७३ अन्वये विलंब क्षमापित करण्याचा निर्णय घेण्यासाठीदेखील फौजदारी तक्रार दाखल करण्याची कार्यपद्धती आणि त्यात आलेले निष्कर्ष खटल्याच्या वस्तुस्थिती आणि परिस्थितीशी सुसंगत आहेत.

४८. वेगळ्या दृष्टीकोनातून पाहिल्यास, प्रतिवादींनी दस्तऐवज प्रकटीकरणातून सूट मिळण्याचा दावा करण्यासाठी पुरावा कायदा, १८७२ च्या कलम १२९ अंतर्गत खटल्याच्या विशेषाधिकाराचा आधार घेतला आहे. पुरावा कायद्याच्या कलम १२९ मध्ये खालीलप्रमाणे आहे.

१२९. कायदेशीर सल्लागारांशी गोपनीय संवाद —जोपर्यंत तो स्वतःला साक्षीदार म्हणून सादर करत नाही, तोपर्यंत त्याच्यात आणि त्याच्या कायदेशीर व्यावसायिक सल्लागारामध्ये झालेल्या कोणत्याही गोपनीय संभाषणाचा खुलासा करण्यास न्यायालय कोणालाही भाग पडणार

नाही, अशा परिस्थितीत त्याने दिलेला कोणताही पुरावा स्पष्ट करण्यासाठी न्यायालयाला माहित असणे आवश्यक वाटेल असे कोणतेही संप्रेषण उघड करण्यास त्याला भाग पाडले जाऊ शकते, पण इतर निवेदनांबद्दल सक्ती करता येणार नाही.

४९. अशा तरतुदीचे औचित्य सर्वसामान्य कायद्याला युगानुयुगे ठाऊक आहे. सर जॉर्ज मॅकेन्झी यांच्या वर्क्स वॉल्यूम २ (१७५५) मधील जेम्स राजा सहावा, फसवणूक झाल्यामुळे धनकोंसाठी केलेली व्यवस्था इ. (१६७५) च्या २३ व्या संसदेच्या १८ व्या कायद्याविषयी सर जॉर्ज मॅकेन्झी यांनी केलेली निरीक्षणे महत्त्वाची आहेत. ते म्हणतात , पृष्ठ ४४ वर:

"एक वकील त्याच्या नोकरीच्या स्वरूपानुसार कोणत्याही ठेवीदाराप्रमाणेच विश्वासूपणाशी जोडलेला असतो: कारण त्याच्या आशिलाने त्याच्या छातीत त्याचे सर्वात मोठे रहस्य जमा केले आहे; आणि हे राष्ट्रकुलाचे हित आहे, की त्या स्वातंत्र्याला परवानगी देणे आणि सुरक्षित करणे ज्याशिवाय माणसे त्यांचे व्यवहार आणि खाजगी जीवन व्यवस्थापित करू शकत नाहीत: आणि जर ते त्यात अडकले किंवा फसले असतील तर त्या स्वातंत्र्याचा वापर कोण करेल? यामुळे लोकांना त्यांच्या वकिलांचा इतका हेवा वाटेल की ते आपले खाजगी आयुष्य गमावतील किंवा त्यांच्या न्याय्य बचावामध्ये गुंतून बुडून जातील.

इंग्लंडमध्ये, कायदेशीर व्यावसायिक विशेषाधिकार दोन उपशीर्षकाखाली वर्गीकृत केले जातात: कायदेशीर सल्ला विशेषाधिकार आणि खटला विशेषाधिकार. कायदेशीर सल्ला

विशेषाधिकारामध्ये आशील आणि त्याचे कायदेशीर सल्लागार यांच्यातील संप्रेषणांचा समावेश असतो आणि जेव्हा कार्यवाही अस्तित्वात असते किंवा पुढे चालू होणार असते तेव्हा ते उपलब्ध असते. दुसरीकडे, खटल्याच्या विशेषाधिकारामध्ये कायदेशीर सल्लागार आणि संभाव्य साक्षीदार यांच्यातील संप्रेषणांच्या विस्तृत वर्गाचा सुद्धा समावेश आहे.

५०. इंग्लंडमध्ये कायदेशीर सल्ला विशेषाधिकाराचा विचार करता, श्री रिव्हर्स डिस्ट्रिक्ट कौन्सिल आणि इतर (प्रतिवादी) वि.. बँक ऑफ इंग्लंडचे गव्हर्नर आणि कंपनी (अपीलकर्ते), [२००४] यूकेएचएल ४८, हाऊस ऑफ लॉर्ड्स मधील न्यायमूर्ती कार्सवेल, कायद्याचा सारांश खालीलप्रमाणे दिला आहे:

"१९ व्या शतकातील ज्या प्रकरणांचा मी उल्लेख केला आहे आणि आधुनिक केसलॉमध्ये व्यक्त केलेल्या पात्रतेवरून असा निष्कर्ष काढला जाईल की विद्यमान किंवा विचाराधीन खटल्यांच्या संदर्भात माहिती किंवा सल्ला मिळविण्याच्या हेतूने पक्षकार किंवा त्यांचे वकील आणि तृतीय पक्ष यांच्यातील संप्रेषणास जेव्हा खालील अटींची पूर्तता केली जाते तेव्हा विशेषाधिकार प्राप्त आहे:

(अ) खटला प्रगतिपथावर किंवा विद्यमान असावा;

(ब) हा खटला चालविण्याच्या एकमेव किंवा प्रमुख हेतूने हा संवाद साधला गेला असावा;

(क) खटला हा विरोधात्मक असावा, तपासात्मक किंवा चौकशीत्मक नसावा.

५१. या विशेषाधिकाराच्या वापरातील फरक आणि विरोधात्मक आणि अन्वेषणात्मक खटला / चौकशी खटला इंग्रजी न्यायालयांनी इन रे के (इन्फन्ट्स), [१९६५] एसी 201 मध्ये खालीलप्रमाणे युक्तिवाद केला आहे:

जेथे न्यायाधीश निव्वळ किंवा प्रामुख्याने मध्यस्थ म्हणून बसत नाहीत, तर संघर्षाबाहेरील एखाद्याच्या हिताचे रक्षण करण्याची सर्वोच्च जबाबदारी त्यांच्यावर सोपवली जाते, तेथे न्याय्य लवादासाठी तयार केलेला नियम कोणत्याही परिस्थितीत लागू होऊ शकत नाही.

५२. पुढे, इन रे ई (एस.ए.) (एक अल्पवयीन) (वॉर्डशिप: कोर्ट ड्युटी), [१९८४] १ डब्ल्यूएलआर १५६, वॉर्डशिप प्रक्रियेतील न्यायालय प्रतिकूल अधिकारक्षेत्राचा वापर करीत नाही आणि ते म्हणजे:

त्याचे कर्तव्य केवळ पक्षकारांमधील वादापुरते मर्यादित नाही, उलट प्रभागाचे खरे हित आणि कल्याण साधण्यासाठी आपल्या निर्णयात योग्य त्या मार्गाने काम करणे हे त्याचे कर्तव्य आहे. प्रभागाधिकाराचा वापर करताना न्यायालय हे खरे कौटुंबिक न्यायालय आहे. त्याची सर्वात मोठी चिंता प्रभागाच्या कल्याणाची आहे. त्यामुळे आवश्यक वाटेल ते करण्याच्या प्रयत्नात पक्षकारांच्या युक्तिवादाच्या पलीकडे जाऊन पाहणे हे कधीकधी न्यायालयाचे कर्तव्य ठरेल.

५३. भारताची भूमिका इंग्लंडपेक्षा वेगळी दिसते. पुरावा कायद्याच्या कलम १२६ ते १२९ मध्ये विरोधात्मक आणि अन्वेषणात्मक खटल्यांमध्ये कोणताही फरक केला जात नाही आणि

विशेषाधिकार सर्वत्र लागू आहे. हा पैलू महत्त्वाचा आहे, कारण तो भारतातील मोठ्या प्रमाणात वकिली व्यवसायाच्या पाय आहे. हे न्यायालय या संदर्भात कोणतेही मत व्यक्त करू इच्छित नाही कारण हाताशी असलेले प्रकरण वेगळे आहे आणि खालील कारणांमुळे असा मुद्दा उद्भवत नाही:

१. सेबीनेच मान्य केल्याप्रमाणे चौकशी अहवाल अपूर्ण होता.

२. सेबीने हा विषय तज्ज्ञांकडे पाठवण्याऐवजी स्वतःहून पुढील तपासाची प्रक्रिया हाती घेतली असती, जी करण्यात आली नाही.

३. निवृत्त न्यायमूर्ती बी. एन. श्रीकृष्ण यांच्या पहिल्या मतामुळेच सेबीने अखेर पुढील पावले उचलली.

४. निवृत्त न्यायमूर्ती बी. एन. श्रीकृष्ण यांचे पहिले मत हा तपास आणि त्याच्याशी निगडित कागदपत्रांचा एक भाग आहे.

५. शिवाय, काही कागदपत्रे येथे अपीलकर्त्यास आधीच उघड केली गेली आहेत.

५४. या प्रकरणातील सोपी चाचणी म्हणजे सेबीने केवळ तपास अहवालाच्या आधारे खटला सुरू केला आहे की नाही. याचे उत्तर सेबीने स्वतःच्या उत्तरात, 'नाही' असे दिले आहे, ज्यात म्हटले आहे की, चौकशी अहवाल अपूर्ण होता आणि म्हणूनच तज्ज्ञांकडून व्यवहारांची अधिक छाननी मागविण्यात आली होती. असे असले तरी, पुढील अहवाल आणि मते, कोणाकडूनही, ती

कोणाकडूनही असोत, केवळ तपासाचा विस्तार आहेत जेणेकरून त्याचा नियामक म्हणून सेबीला वस्तुस्थिती जाणून घेण्यास आणि खटला चालविण्यासाठी किंवा इतर कोणत्याही निष्कर्षपर्यंत पोहोचण्यास मदत होईल.

५५. वरील कारणांमुळे न्यायमूर्ती (निवृत्त) बी. एन. श्रीकृष्ण यांचे पहिले मत पुरावा कायद्याच्या कलम १२९ अन्वये 'कायदेशीर विशेषाधिकार'मध्ये समाविष्ट आहे, या सेबीच्या विद्वान वरिष्ठ वकिलांच्या युक्तिवादाशी आम्ही सहमत नाही. न्यायमूर्ती (निवृत्त) बी. एन. श्रीकृष्ण यांचे दुसरे मत आणि श्री. वाय. एच. मालेगम यांच्या अहवालाबाबतही असेच आहे कि जे दोष निश्चित करण्यासाठी सेबीने हाती घेतलेल्या तथ्यशोधक प्रक्रियेतील एक भागच आहे.

५६. सेबीची बाजू मांडणारे ज्येष्ठ वकील अरविंद दातार यांनी असे निदर्शनास आणून दिले आहे की, सध्याची कार्यवाही फौजदारी न्यायालयासमोर सुरू झाली आहे, ज्यामध्ये प्रक्रिया सीआरपीसीच्या तरतुदींनुसार काटेकोरपणे असणे आवश्यक आहे. सीआरपीसी अंतर्गत दस्तऐवज प्रकट करण्याचा टप्पा कलम २०७ आणि २०८ अन्वये प्रदान केला जातो, जो दंडाधिकाऱ्यांनी दखल घेतल्यानंतर होतो. एस. पी. वेलुमणी (उपरोल्लेखित) या प्रकरणात या न्यायालयाने असाच युक्तिवाद फेटाळून लावत खालीलप्रमाणे निर्णय दिला.

26. आम्ही हे लक्षात घेऊ शकतो की सामान्य परिस्थितीत राज्याचा युक्तिवाद योग्य असू शकतो ज्यामध्ये दंडाधिकाऱ्याने सीआरपीसीच्या कलम 207 च्या अनुषंगाने दखल घेतल्यानंतर

आरोपीला सरकारी पक्षाने भिस्त ठेवलेल्या सर्व कागदपत्र मिळण्याचा अधिकार आहे. तथापि, हे प्रकरण त्याच्या तथ्यांवर सहज पणे वेगळे केले जाऊ शकते. सध्याच्या प्रकरणात एफआयआर ची सुरुवात उच्च न्यायालयासमोरील रिट प्रक्रियेमुळे झाली आहे, ज्यामध्ये राज्य सरकारने स्वतःचे प्रतिज्ञापत्र आणि यापूर्वी उच्च न्यायालयात सादर केलेल्या प्राथमिक अहवालात दखलपात्र गुन्हा घडला नसल्याचे नमूद करून या मुद्द्याची फेरतपासणी करण्याचा पर्याय निवडला आहे. या पार्श्वभूमीवर सीआरपीसीच्या कलम २०७ मधील आदेश, हे अपीलकर्त्याच्या अधिकारांचे, तसेच नैसर्गिक न्यायाच्या तत्त्वांचे, गंभीर उल्लंघन करणारी तरतूद म्हणून वाचता येणार नाही, असे आमचे मत आहे.

वरील नमूद केलेल्या या प्रकरणातील वस्तुस्थिती आणि परिस्थिती पाहता सीआरपीसीच्या दृष्टीने अशी विनंती अकाली असल्याने या टप्प्यावर कोणतीही कागदपत्रे उघड करण्याची गरज नाही, असा सेबीने केलेला बचाव कायम ठेवता येणार नाही, असे आमचे ठाम मत आहे.

५७. सध्याच्या अपीलातून बाहेर पडण्यापूर्वी या प्रकरणाचा आणखी एक चिंताजनक पैलू समोर येतो तो म्हणजे सेबी उघड करू इच्छित असलेल्या कागदपत्रांची निवड करण्याचा प्रयत्न केला आहे. न्यायमूर्ती (निवृत्त) बी. एन. श्रीकृष्ण यांच्या मताचे काही अंश येथे अपीलकर्त्यास जाहीर करण्यात आले होते, याबद्दल वाद आहे. अपीलकर्त्याचा असा आरोप आहे की जे भाग उघड केले गेले आहेत, ते अस्पष्टपणे अपीलकर्त्याच्या दोषाकडे लक्ष वेधतात, परंतु सेबी त्यास निर्दोष ठरविणारी माहिती उघड करण्यास नकार देत आहे. सेबीच्या अशा निवडीमुळे निष्पक्ष खटल्याची

बांधिलकी चव्हाट्यावर येते. निया कार्टेरिया मेरिटाइम कंपनी लिमिटेड वि. अटलांटिक आणि ग्रेट लेक्स स्टीमशिप कॉर्पोरेशन, [१९८१] कॉम एलआर १३८ येथे १३९, मस्टिल न्या.यांनी खालील प्रमाणे निर्णय दिला.

'बर्नेल विरुद्ध ब्रिटिश ट्रान्सपोर्ट कमिशन [१९५६] १ क्यू बी १८७ मध्ये उदाहरण दिलेले व्यवहाराच्या नियमाचे तत्त्व असे आहे की जिथे एखादा पक्ष न्यायालयीन सामग्रीचा वापर करीत आहे ज्याला अन्यथा विशेषाधिकार प्राप्त होईल, तेथे विरोधी पक्षाला आणि न्यायालयाला स्वतः ला संतुष्ट आणि खात्री करण्याची संधी मिळाली पाहिजे, की पक्षाने विशेषाधिकारातून मुक्त होण्यासाठी, जे निवडले आहे, ते संबंधित मुद्द्याशी संबंधित, संपूर्ण सामग्रीचे प्रतिनिधित्व करते आहे. एखाद्या व्यक्तीला गठुयातून काही ठराविक भाग काढू देणे म्हणजे त्याच्या खऱ्या मतितार्थापासून लांब जाणे किंवा अर्थाचा गैरसमज करून त्यायोगे अन्याय होण्याचा धोका पत्करणे होय.' वरील तत्त्वाला अनेकदा 'चेरी पिकिंग' तत्त्व असे संबोधले जाते.

५८. या प्रकरणात सेबी ने कागदपत्रांच्या काही भागांवर विशेषाधिकाराचा दावा केला नाही आणि त्याच वेळी काही भाग उघड करण्यास सहमत आहे. अशा निवडक खुलाशाला कायद्याने ग्राह्य धरता येत नाही कारण ते स्पष्टपणे चेरी पिकिंग ( चेरी खुडने ) सारखे आहे.

५९. वरील चर्चा लक्षात घेता, आम्ही प्रस्तुत अपीलस अनुमती देतो आणि प्रतिवादींना खालील कागदपत्रांची प्रत त्वरित अपीलकर्त्यास सादर करण्याचे येथे आदेश देतो :

(१) निवृत्त न्यायमूर्ती बी. एन. श्रीकृष्ण यांचे पहिले मत

(२) वाय.एच. मालेगम यांचा अहवाल

(iii) न्यायमूर्ती (निवृत्त) बी. एन. श्रीकृष्ण यांचे दुसरे मत

X-X-X-X

### अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/ तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.

X-X-X-X

